

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Ústav sociálních studií

**Možnosti kariérového poradenství
v kontextu sociálního vyloučení**

Diplomová práce

Autor: Bc. Petra Mikanová
Studijní program: N 7507 Specializace v pedagogice
Studijní obor: Sociální pedagogika
Vedoucí práce: Mgr. Gabriela Caltová Hepnarová, Ph.D.
Oponent práce: Ing. Mgr. Jiří Martinec, Ph.D.

Zadání diplomové práce

Autor:	Bc. Petra Mikanová
Studium:	P19K0314
Studijní program:	N7507 Specializace v pedagogice
Studijní obor:	Sociální pedagogika
Název diplomové práce:	Možnosti kariérového poradenství v kontextu sociálního vyloučení
Název diplomové práce AJ:	Possibilities of Career Counseling in the Context of Social Exclusion

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Diplomová práce s názvem Možnosti kariérového poradenství v kontextu sociálního vyloučení se zaměřuje na možnosti kariérového poradenství při volbě povolání u vybrané cílové skupiny. V teoretické části s využitím odborných zdrojů popisuje základní pojmy a zabývá se obecnou problematikou volby povolání v kontextu specifika prostředí. Empirická část se s využitím rozhovorů s kariérovými poradci úřadu práce pokouší nalézt odpovědi na otázky, jaké mají poradci zkušenosti s cílovou skupinou, jak vidí možnosti dalšího vzdělávání, motivaci či bariéry, které dospívajícím ohroženým sociálním vyloučením mohou komplikovat volbu budoucího povolání a vstup do vzdělávání po ukončení základní školy. Cílem diplomové práce je popsat současný stav kariérového poradenství a objasnit problematiku volby povolání u zmiňované specifické skupiny dospívajících. Analyzovat, jaká kritéria mají na volbu povolání vliv, jaké jsou motivace při rozhodování a zda u cílové skupiny existují bariéry, které ovlivňují další vzdělávání.

SMĚKAL, Vladimír, ed. et al. Dítě na prahu dospívání. [Brno]: Barrister & Principal, 2004. 268 s. Psychologie. ISBN 80-86598-84-5.

Poradenství pro volbu povolání a zaměstnání na úřadech práce v České republice. 1. vyd. Praha: Národní vzdělávací fond, Národní informační středisko pro poradenství, 2005. 65 s. ISBN 80-86728-25-0.

MAREŠ, Petr. Faktory sociálního vyloučení. 1. vyd. Praha: VÚPSV, výzkumné centrum Brno, 2006. 41, 5 s. ISBN 80-87007-15-8.

BARTOŇOVÁ, Miroslava. Strategie ve vzdělávání žáků se sociálním znevýhodněním se zřetelem na romské etnikum v počátečním vzdělávání. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2009. 223 s. ISBN 978-80-210-5103-4.

Zadávací pracoviště: Katedra sociální pedagogiky,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: Mgr. Gabriela Caltová Hepnarová, Ph.D.

Oponent: Ing. Mgr. Jiří Martinec, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 1.2.2020

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala pod vedením vedoucí práce Mgr. Gabriely Caltové Hepnarové, Ph.D. samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 6. 12. 2022

Bc. Petra Mikanová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí diplomové práce paní Mgr. Gabriele Caltové Hepnarové, Ph.D. za odborné vedení této kvalifikační práce. Dále bych ráda poděkovala všem respondentům za ochotu spolupracovat na rozhovorech, které jsou součástí této práce. V neposlední řadě děkuji své rodině a svým blízkým za podporu a trpělivost.

Anotace

MIKANOVÁ, Petra. *Možnosti kariérového poradenství v kontextu sociálního vyloučení*.

Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2022. 67 s. Diplomová práce.

Diplomová práce s názvem Možnosti kariérového poradenství v kontextu sociálního vyloučení se zaměřuje na možnosti kariérového poradenství při volbě povolání u vybrané cílové skupiny. V teoretické části s využitím odborných zdrojů popisuje základní pojmy a zabývá se obecnou problematikou volby povolání v kontextu specifika prostředí. Empirická část se s využitím rozhovorů s kariérovými poradci úřadu práce pokouší nalézt odpovědi na otázky, jaké mají poradci zkušenosti s cílovou skupinou, jak vidí možnosti dalšího vzdělávání, motivaci či bariéry, které dospívajícím ohroženým sociálním vyloučením mohou komplikovat volbu budoucího povolání a vstup do vzdělávání po ukončení základní školy. Cílem diplomové práce je popsat současný stav kariérového poradenství a objasnit problematiku volby povolání u zmiňované specifické skupiny dospívajících. Analyzovat, jaká kritéria mají na volbu povolání vliv, jaké jsou motivace při rozhodování a zda u cílové skupiny existují bariéry, které ovlivňují další vzdělávání.

Klíčová slova: kariérové poradenství, sociální vyloučení, dospívání, vzdělávání.

Annotation

MIKANOVÁ, Petra. *Possibilities of Career Counseling in the Context of Social Exclusion*.

Hradec Králové: Pedagogical fakulty, University of Hradec Králové, 2022. 67 pp. Diploma Thesis.

The diploma thesis, titled „Options for career counselling in the context of social exclusion“, focuses on the options of career counselling when choosing a profession with the selected target group. In the theoretical part, using professional resources, this work describes basic concepts and deals with the general issue of choosing a profession in the context of the specifics of the environment. The empirical part uses interviews with career advisors of the employment office and tries to find answers to the questions of what kind of experience the counsellors have with the target group, how they see the possibilities of further education, motivation or barriers that can be the complication for teenagers with social exclusion in the future choice of career and entering education after finishing primary school. The aim of the diploma thesis research is to describe the current state of career consultancy and to clarify the issues of career choice for the mentioned specific group of teenagers., to analyze what criteria have an influence on the choice of profession, what the motivations are when making decisions and whether there are barriers that affect further education of the target group.

Keywords: career counselling, social exclusion, adolescence, education

Prohlášení

Prohlašuji, že diplomová práce je uložena v souladu s rektorským výnosem č. 13/2022 (Řád pro nakládání s bakalářskými, diplomovými, rigorózními, dizertačními a habilitačními pracemi na UHK).

Datum: 6. 12. 2022

Podpis studenta:

Obsah

Úvod.....	9
1 Období dospívání.....	11
1.1 Raná adolescence.....	12
1.2 Sociální a psychologické hledisko období rané adolescence.....	13
2 Sociální vyloučení.....	17
2.1 Sociální vyloučení a související pojmy.....	17
2.1.1 Sociálně vyloučený jedinec ve školském systému.....	20
2.1.2 Sociální znevýhodnění.....	21
2.1.3 Vyloučené lokality.....	22
2.1.4 Chudoba.....	23
2.2 Vzdělávání v kontextu sociálního vyloučení a předčasné odchody ze škol.....	24
3 Kariérové poradenství.....	27
3.1 Základní terminologie.....	28
3.2 Kariérové poradenství v České republice.....	31
3.2.1 Poradenství a kariérové poradenství ve školství.....	32
3.2.2 Kariérové poradenství v rámci veřejných služeb zaměstnanosti.....	35
4 Výzkumné šetření.....	40
4.1 Metodologie výzkumného šetření.....	40
4.2 Cíle výzkumného šetření, výzkumné otázky.....	42
4.3 Transformační tabulka pro přípravu tazatelských otázek.....	43
4.4 Výzkumný soubor.....	45
4.5 Průběh sběru dat a etika výzkumu.....	46
4.6 Analýza získaných dat.....	47
4.7 Shrnutí výzkumného šetření.....	57
Závěr.....	60
Seznam použitých zdrojů.....	63
Příloha	

Úvod

Každý z nás stál v minulosti před rozhodnutím, jakým směrem po základní škole bude pokračovat jeho životní dráha. U někoho je to otázka jednoduchá, má od malička jasno a přesně ví, čím chce v budoucnosti být. Někdo se rozhoduje složitěji, má však podporu rodiny i okolí a podaří se mu vybrat si cestu dle svých možností a přání. Je však i skupina dospívajících, která má toto rozhodování složitější. Jsou to mladí lidé, kteří vyrůstají v sociálně vyloučeném prostředí nebo jsou sociální exkluzí ohroženi. Právě této skupině mladých se prioritně bude tato diplomová práce věnovat.

Volba budoucího povolání úzce souvisí se situací na trhu práce. Ta v České republice prochází v posledních letech velkými změnami. Tyto změny souvisí s vývojem společnosti, digitalizací a s ní ruku v ruce rozšiřující se automatizací výroby. Vliv na trh práce má i nezaměstnanost a poptávka po pracovní síle v určitých oborech. Již není samozřejmostí, že člověk bude celý svůj profesní život vykonávat jedno povolání. Počítá se se situací, kdy někteří jedinci během svého života změní zcela své povolání nebo budou nuceni se v rámci svého zaměstnání do vzdělávat nebo rozšiřovat a zvyšovat si svou kvalifikaci. Od pracovníků se očekává, že budou schopni pružně reagovat na potřeby a poptávku zaměstnavatelů na trhu práce. S těmito změnami a vizemi do budoucnosti úzce souvisí rozvoj kariérového poradenství, protože se čím dál více ukazuje, že rozhodnutí o směřování vzdělávání již na začátku profesní dráhy může mít velký vliv na jeho možnosti uplatnění na trhu práce a v životě.

Kariérové poradenství je tedy, kromě výše popsaných situací, úzce spjata především s volbou vzdělávání na začátku profesní dráhy, tedy na období po ukončení základní školy. Během rozhodování a volby budoucího povolání ovlivňuje jedince mnoho různých faktorů. Neoddiskutovatelný je vliv rodiny a prostředí, ze kterého mladý člověk pochází a ve kterém je během dětství formován. Tento vliv považujeme za jeden z nejsilnějších. Pokud dítě pochází ze zdravého prostředí, má možnost řešit otázky své budoucnosti se svými nejbližšími. Může využít rad svých rodičů, ale přesto se držet názoru většiny žáků devátých tříd základních škol, že o své vzdělávací dráze si mají rozhodovat oni sami. K rozhodnutí mohou využít nejen rad svých nejbližších, ale vliv na jejich konečnou volbu mohou mít i různé institucionalizované formy poradenství – jak na školách, tak například na úřadu práce. Jiné rozhodování o budoucnosti může být u žáků, kde tento přirozený mechanismus nefunguje dostatečně. A to je patrné hlavně v případech, kdy vyrůstají v prostředí, kde dochází k sociální exkluzi.

Předmětem první kapitoly této diplomové práce je osobnost dospívajícího v kontextu fyzického, psychického a sociálního vývoje, popis složitosti rozvoje osobnosti adolescenta vlivem prostředí. Druhá kapitola je věnována popisu problematiky sociálního vyloučení, pojmům, které s ním souvisí, otázce vzdělávání a předčasných odchodů ze škol. Třetí kapitola popisuje kariérové poradenství a jeho možnosti v České republice. Věnuje se termínům, které s pojmem souvisí a popisuje různé formy a subjekty, které dospívajícím služby kariérového poradenství poskytují.

Empirická část práce je výzkumným šetřením, které se snaží, s využitím strukturovaných rozhovorů s pěti respondenty, pracovníky Informačních a poradenských středisek Úřadu práce České republiky v Královéhradeckém kraji, zjistit z jejich praxe a zkušeností odpovědi na otázky týkající se motivace cílové skupiny, bariér, působení rodiny a prostředí na volbu vzdělávání a v neposlední řadě možnosti vlivu kariérového poradenství na rozhodování této skupiny mladých o své budoucnosti, volbě vzdělávání a budoucího povolání.

Hlavním cílem diplomové práce je, s oporou o odbornou literaturu, popsat a analyzovat složitou situaci dospívajících, kteří na konci základní školy řeší vstup do dalšího vzdělávání a volbu budoucího povolání. Prioritně se věnuje té skupině mladých, kteří jsou ohroženi sociálním vyloučením. Dále se snaží zmapovat možnosti vzdělávání, volby povolání a kariérového poradenství v České republice a analyzovat působení prostředí a rodiny na motivaci, kritéria volby povolání a bariéry, které mají vliv na další vzdělávání dospívajících ovlivněných prostředím sociální exkluze. Zaměřuje se na zjištění, zda, z pohledu kariérových poradců úřadu práce, může prostředí, ze kterého žák pochází, mít vliv na volbu další vzdělávací dráhy po ukončení základní školy, co vše se do volby povolání promítá a jestli je možné využít některých nástrojů kariérového poradenství a dalších aktivit na podporu aktivního přístupu k následnému vzdělávání a snaze předejít předčasnému odchodu ze vzdělávání. Ke zjištění informací diplomová práce využívá formu kvalitativního výzkumu – rozhovorů s pěti respondenty. Věřím, že zjištěné informace ohledně volby vzdělávací dráhy žáků ohrožených sociálním vyloučením, a především zmapování možností kariérového poradenství a dalších služeb, které je možné využít na základě zjištěných zkušeností z empirického výzkumu, mohou být přínosné při práci s touto skupinou adolescentů.

1 Období dospívání

Tato diplomová práce se prioritně zabývá vlivem kariérového poradenství na jedince, který končí základní školu. Je to období všeobecně nazývané dospíváním. Celkově období dospívání, neboli adolescence, trvá zhruba od 10 do 20 let, není ale striktně časově ohraničeno, je možné ho individuálně rozšířit v některých případech v obou směrech. Dle Macka je obdobím adolescence celé období, kdy etapa života přechází mezi dětstvím a dospělostí. (Macek, 2003)

Na jedince v tomto životním období působí mnoho faktorů, je to skutečně doba náročná, plná změn, jak psychických, tak fyzických i sociálních. Dochází k překotnému vývoji mozku, který vede ke změnám v přemýšlení, vnímání vlastní identity i častým výkyvům nálad. Adolescent má velkou potřebu sebevyjádření, experimentování, vymezování se vůči okolí a společnosti vůbec. Dochází u něho i k tělesným změnám spojených s růstovým spurtem, zvyšující se hladinou některých hormonů a s tím souvisejícím vývojem pohlavních orgánů a pohlavním dospíváním. K výrazným změnám dochází i v duševním rozpoložení a stavu jedince, mladí prožívají emoce velmi intenzivně, někdy se potýkají s problémy v sebeúctě a sebejistotě, bojují se zvládnutím nepřízně osudu nebo neúspěchu, mohou mít sklon k depresím a úzkosti.

Výstižně o složitosti tohoto období hovoří autoři ve své knize: „V adolescenci jako by se člověk podruhé narodil a chce žít jinak. Osciluje mezi protiklady (nadšení proti světobolu, citlivost proti cynismu, přátelství proti samotě atd.), je plný emocí, ideálů a tužeb. Uvědomuje si protikladné tendence ve svém nitru, nezodpovězené a impulzivní divošské období bojuje s civilizací – tedy světem norem, stereotypů, zodpovědnosti a závazků.“ (Svoboda Hoferková, Pelcák, 2015, str. 35)

V tomto období dochází celkově ke změně osobnosti ve všech oblastech – psychické, fyzické i sociální. Je to fáze hledání rolí. Podle Eriksona v tomto období zajímá jedince hlavně to, „jak vypadá v očích jiných lidí ve srovnání s tím, jak se sám cítí.“ (Erikson, 2002, s. 237)

Vágnerová období dospívání rozděluje do dvou fází – fáze rané a pozdní adolescence. Raná adolescence neboli pubescence trvá nejčastěji od 11. do 15. roku a končí ukončením povinné školní docházky, pozdní adolescence od 15. do 20. roku věku. (Vágnerová, 2012)

Z výše uvedeného je patrné, že se jedná o emočně náročné období, které souvisí s fyzickým a pohlavním dozráváním i hormonálními změnami, které mají vliv na osobnost člověka. Je to doba, kdy dochází k určitému osamostatnění od rodičů, rodiny a bývá spojena s nejistotou a pochybováním o sobě samém. V dnešní době mají pubescenti snahu co nejdříve dospět, chtějí

brzy získat práva, svobodu a výhody dospělého, často ale ještě nejsou připraveni převzít i zodpovědnost a povinnosti. Období dospívání se v čase prodlužuje – především z pohledu psychosociálního – dříve začíná a později končí.

Dle Říčana se „dosažení plné sociální zralosti posouvá do stále vyššího věku, například tím, že roste počet vysokoškoláků, kteří se stavějí na vlastní nohy až po promoci.“ (Říčan, 2006, str. 192)

V protiváze k této sociální neúplné zralosti stojí již ukončená tělesná, pohlavní, ale i inteligenční zralost. V takto náročném období pro osobnost jedince se dospívající musí zabývat mimo jiné i významným úkolem, kterým je právě volba povolání a další pracovní a profesní kariéry. S ohledem na popsanou složitost dospívání je proto pochopitelné, že nezřídka mladí v tomto období tápou a nemají jistotu, kam v pracovním životě směřovat. S ohledem na vymezení cílové skupiny, kterou se diplomová práce zabývá, nás bude výrazněji zajímat období rané adolescence.

1.1 Raná adolescence

Tato fáze vývoje jedince je spojena s tělesnými změnami, které provázejí pubertu a dále se změnami způsobu myšlení a emočního prožívání. Dospívající si v tomto období hledají specifický životní styl, kterým by se odlišili od ostatních, jak dětí, tak i dospělých. Je to období osamostatňování se od rodičů, na důležitosti ve vnímání pubescentů získávají přednost první lásky a vrstevníci. Ukončení povinné školní docházky a výběr následné vzdělávací cesty je v patnácti letech velmi zásadním sociálním mezníkem, a určitým způsobem částečně předurčuje i budoucí postavení adolescenta ve společnosti. (Vágnerová, 2012)

Dle Macka se jedná o „relativně samostatné a specifické období, které se historicky vydělilo v důsledku nutnosti připravit jednotlivce na jeho dospělou roli.“ (Macek, 2003, str.18)

Pokud se zaměříme na tělesný vývoj pubescenta, tak je základní fakt, že v tomto období nejčastěji dochází k růstovému spurtu, který však není mezi jedinci úplně vyrovnaný, můžeme zde vnímat velkou nerovnováhu mezi dospívajícími stejného věku. Také mezi oběma pohlavími můžeme vysledovat velké vývojové rozdíly. U dívek vnímáme růstový spurt dříve, proto jsou po nějakou dobu vyšší než chlapci. Dochází u nich k rozšiřování boků a k vývoji sekundárních pohlavních znaků, u chlapců se rozšiřují ramena. U dívek je důležitým znakem pohlavního zrání menstruace, která se objevuje nejčastěji po dvanáctém roce, chlapci vnímají jako signál

nastupující mužnosti poluci, ke které dochází kolem třináctého roku. U chlapců také dochází k mutaci, tedy změně hlasu. S tělesným vývojem jde ruku v ruce vývoj emoční. V období rané adolescence dochází k emočnímu „vulkanismu“, kdy dospívající mívá nestálé nálady, na okolí reaguje neadekvátně a podrážděně a dochází tak k situacím, které okolí překvapí a zaskočí. Převládají negativní emoce, které se střídají s vysokou aktivitou, a naopak s apatií. Dospívající sám často neví, co se s ním děje, podléhá názorům svých vrstevníků, protože si je nechce znepřátelit a snaží se být ve skupině ostatních populární. Jedná se o období, kdy dochází k pubescentní vzpouře vůči rodičům i přesto, že jsou pro ně vztahy s nimi i v tomto období na prvním místě. Není výjimkou chování, kdy city převládnu nad rozumem a dochází k výtržnostem a destruktivnímu jednání. (Říčan, 2006)

Kromě tělesného vývoje v tomto období nelze opomenout i rozvoj osobnosti. Dle Vágnerové má vliv na rozvoj osobnosti skutečnost, že jedinec poznává sám sebe, okolní svět a pracuje na tom stát se takovým, jakým chce být. Přemýšlí o budoucnosti, snaží se o sebeakceptaci a hledání ideálních vzorů. (Vágnerová, 2012)

Jedná se o složité období v životě člověka, který od okolí potřebuje hodně trpělivosti a porozumění. Je třeba s výše uvedenými hledisky vývoje v komunikaci a práci s dospívajícími počítat a při řešení budoucnosti, volbě povolání a profesní dráhy se snažit názory mladých akceptovat a přijímat. Mladí lidé si hledají svou pozici ve společnosti a světě a potřebují si ji sami vydobýt, ne ji převzít od svého okolí již předpřipravenou. S ohledem na nedostatek zkušeností a znalostí ale tato snaha o samostatnost může vést k pocitům nejistoty a ztráty bezpečí.

1.2 Sociální a psychologické hledisko období rané adolescence

„Obvykle růst znamená vzdát se jednoduššího, snadnějšího a méně namáhavého života výměnou za náročnější, odpovědnější a obtížnější život. Růst se odehrává navzdory těmto ztrátám, a vyžaduje tedy odvahu, vůli, volbu a sílu jednotlivce, ale také ochranu, souhlas a povzbuzení z vnějšího prostředí, zejména v případě dítěte.“ (Maslow, 2014, s. 260)

Rodina

Pokud hovoříme o sociálních hlediscích období rané adolescence, nelze opět nezmínit rodiče, rodinu. Bartoňová charakterizuje rodinu jako „univerzální sociální skupinu, ve které probíhají významné sociálně psychologické jevy v životním kontinuu jedince. V rodině se prvně

projevuje tzv. prosociální chování člověka, které, je-li personálním okolím i podnětným předmětným prostředím rozvíjeno, se mění ve vyspělejší formy sociálního styku.“ (Bartoňová, 2009, s. 45) Autorka ve své knize dále uvádí, že současná doba s sebou nese problémy ve výchově a rodina je nucena se s nimi vyrovnávat. Vnější faktorem, který nás zajímá v souvislosti s cílovou skupinou dospívajících, je především vliv sociálního prostředí na jedince, vnitřní faktory, které výchovu ovlivňují, jsou například vrozené vlastnosti a individuální zvláštnosti osobnosti. V rodinách s nízkou sociokulturní úrovní se můžeme setkat se zanedbávanou výchovou. Děti a dospívající v těchto rodinách jsou často ponechávány „samy sobě“, škola je něco, kam chodí s nechutí a spíše je v každodennosti obtěžuje. Jejich přístup vede k neúspěchům ve škole, špatným známкам. Pro dítě je v rodině vždy velmi důležité, když vidí zájem rodičů o svou osobu a vzdělávání. Pokud zájem projevují, dávají dítěti i dospívajícímu najevo důležitost vzdělávání i jeho osobě, pokud neprojevují, dítě postrádá pozitivní příklad a velmi to ovlivňuje jeho pohled na budoucnost. (Bartoňová, 2009)

I Zíková a kol. vnímají vliv rodiny na adolescenta jako zásadní. Rodiče musí dospívajícího vychovávat, i když se způsob působení na jedince během jeho dospívání mění. Na socializaci dospívajícího má rodina pravděpodobně největší vliv, především předáváním zkušeností a během pozorování toho, co v rodině kolem sebe vidí, nápodobou, komunikací a kontakty mezi členy rodiny, ale i působením navenek. S přibývajícím věkem dítěte je rodina pro něho i nadále důležitá, ale pomalu dochází k odpoutání se od ní, osamostatnění. Na formování osobnosti má vliv řada faktorů, vnitřních i vnějších. Neopomenutelným hlediskem, které osobnost adolescenta ovlivňuje, je sociální a kulturní prostředí, ze kterého pochází a ve kterém vyrůstá. S tím rodina úzce souvisí. Dle Zíkové a kol. dospělí ve znevýhodněných rodinách neumí svoji osobní a sociální situaci ani aktuálně ani mezigeneračně zlepšovat, orientují se na přítomnost a řeší především krátkodobé problémy, snaží se překlenout aktuální problémové situace a jejich pravidla a životní styl jsou velmi vzdálené od fungování rodin ze socioekonomicky zdatnější vrstvy společnosti. Tyto rozdíly ovlivňují školní úspěšnost dětí ze znevýhodněných rodin, mají velký vliv na úspěchy a životní šance těchto dětí. Zkušenosti adolescentů z rodin, které žijí v sociálně vyloučených lokalitách, jsou bohužel často výhradně získávány právě v prostředí sociální exkluze a tím je velmi negativně ovlivněno jejich sociální učení, přejímají specifické formy chování nejbližšího okolí a učí se jednat z pozice stigmatizované, sociálně nejslabší části společnosti. Kontakt se společností mimo lokalitu tak přichází často až se školní docházkou. (Zíková a kol., 2011)

Škola

V socializaci proto nemůžeme opomenout také školu. Dospívající v ní tráví značnou část dne, dochází zde k utváření a poznávání formálních a neformálních vztahů. Škola poskytuje jedinci určitý organizovaný čas, vede k plnění povinností. Ve škole se také jedinec setkává již výrazněji s hodnocením své osoby a toho, jakým způsobem jedná, jak se chová a jaké má znalosti. Lašek uvádí, „že učitel svým hodnocením školních výkonů hodnotí celou žakovu osobnost a žák také toto hodnocení jako hodnocení celé osobnosti vnímá“. (Lašek, 2005, str. 35). To má značný vliv na jeho sebehodnocení a vnímání sebe jako osobnosti v dalším životě a bezesporu může tento pohled učitelů na žáka mít vliv na jeho budoucí volbu povolání a životní dráhy. Někdy, a bohužel ne zřídka, vstupuje dítě ze sociálně exkludované lokality do vzdělávacího systému již se sociálním hendikepem. Mělo by být tedy snahou školského systému umožnit jim překonat vstupní překážky, které vznikly právě prostředím, ze kterého přicházejí, a tím jim umožnit začlenit se co nejvíce do většinové společnosti. (Lašek, 2005)

Ve škole se adolescent zapojuje do skupiny ostatních, osvojuje si určité role, které je nucen v rámci skupiny i obhajovat, a tím získává cenné zkušenosti. Vrstevnická skupina se stává ve věku dospívání postupně vlivnější, sílí na úkor vlivu dospělých. Dochází ke hledání role ve skupině a k identifikaci s normami a názory vrstevníků. Komunikace a vztahy ve skupině jsou nezastupitelné pro budoucí začlenění do společnosti. Nepomíjitelnou součástí tohoto období života je i zamilovanost a sexualita. I tyto atributy jsou hybateli chování, myšlení, jednání a rozhodování dospívajících. (Říčan, 2006)

Vágnerová hovoří při popisu socializace v období rané adolescence o dvou důležitých sociálních meznících. Prvním z nich je ukončení povinné školní docházky, a pro tuto diplomovou práci důležitá volba dalšího profesního směřování, a druhým pak získání občanského průkazu, a tím pro adolescenta potvrzení jeho vstupu do dospělosti. Volba budoucí profese je jistě důležitá, pro pubescenty v tomto období však velký význam často nemá nebo si ho jedinci tak úplně neuvědomují. Během socializace se mění vztahy s dospělými, ale i s vrstevníky. Dochází k odmítání autorit, dospívající často s autoritami polemizuje, diskutuje, vůči autoritám se vymezuje. Projevuje vůči dospělým netoleranci, je často vyžadována stoprocentní spravedlnost. (Vágnerová, 2012)

Pohled na budoucnost se během vývoje od dětství k dospělosti mění. Malé dítě předškolního nebo mladšího školního věku, pokud přemýšlí o budoucnosti, spíše fantazíruje, sní, představuje si, jaké zajímavé povolání bude vykonávat, v čem bude slavné. Teprve v období pubescence se

tento pohled mění, budoucnost jedinec začíná vnímat reálněji, plánuje, uvažuje, co ho čeká. Důležitá začíná být potřeba seberealizace, pro kterou je nezbytné, aby pubescent vyvinul aktivitu, začal o budoucnosti konkrétněji přemýšlet, hledal odpovědi na otázky, co je třeba konkrétně udělat, jak postupovat, aby mohlo dojít k naplnění jeho představ. Orientace na budoucnost je ovlivňována společností, normami a očekáváními, která sebou vývoj pubescenta nese. Nejedná se o jednorázovou krátkodobou záležitost, naopak můžeme hovořit o složitém, dlouhotrvajícím procesu, během kterého se profilují cíle a plány jedince, které jsou spojeny s úkoly a očekáváními jeho osobními, ale i okolí a společností, které ho obklopují. Typicky se jedná právě o úkoly spojené s osamostatňováním a volbou kariéry. (Svoboda Hoferková, Pelcák, 2015)

Vše výše uvedené, a jistě ještě mnoho dalších atributů, má vliv na budoucí život dospívajícího. S blížícím se koncem ukončení základní školy se přibližuje i povinnost mladých vybrat si, kam bude směřovat jejich profesní budoucnost. Tato volba není jednoduchá, je to zásadní krok, který ale ovlivňuje mnoho proměnných. I když je možné říct, že je to vlastně svobodná volba dospívajícího, je téměř vždy ovlivněna dosavadním školním prospěchem a alespoň částečně názorem rodičů, vrstevníků a okolím. Nejedná se jen o „pouhý“ výběr budoucího povolání, ale tato volba může ovlivnit život dospívajícího jedince celkově a často určuje i jeho budoucí sociální postavení. Mladí ze sociálně znevýhodněného prostředí jsou většinou společností považováni za málo vzdělané, nekvalifikované, neschopné, funkčně negramotné. Z pohledu „svého“ prostředí to ale tak není. To pravděpodobně souvisí s rozdílnými cíli, kterých chtějí dvě rozdílné vrstvy společnosti dosáhnout. Většinová společnost své cíle zná, jsou jasně definované a jedinci k nim směřují – dosažení vzdělání, určitého společenského statusu atd. Adolescenti z minoritní vrstvy společnosti tyto cíle také často znají, během školní docházky je vnímají, ale ne vždy se s nimi ztotožňují, jejich nejbližší okolí je nepovažuje za své cíle. Proto často nepovažují další vzdělávání po ukončení povinné školní docházky a uplatnění se na trhu práce za důležité.

2 Sociální vyloučení

Prostředí, ze kterého dospívající jedinec pochází, je, jak již bylo částečně popsáno v předchozí kapitole, velmi důležité pro budoucí život. Ovlivňuje jeho názor na společnost, budoucnost, vzdělávání, volbu povolání a celkově životní směřování. Adolescent přebírá vzorce chování, kopíruje často jednání a přístup ke společnosti svých rodičů. Proto je velmi důležité s tímto aspektem při práci s dětmi a adolescenty počítat.

Sociální vyloučení představuje těžko uchopitelný pojem, jehož význam se v běhu doby mění. Zasahuje velmi široce do společnosti a netýká se výlučně jedné skupiny obyvatelstva, prolíná se v dobách i společenských skupinách. Právě z důvodu dynamického vývoje pojmu v běhu doby je věnována první podkapitola krátkému seznámení s vývojem sociálního vyloučení.

2.1 Sociální vyloučení a související pojmy

Historicky se sociální vyloučení používalo nejprve jako trest, jednalo se o jeden z nejpřísnějších trestů vůbec. (Mareš a Sirovátka, 2008).

Pojem sociální vyloučení poprvé vnímáme ve Francii, kdy byl použit v roce 1974 v knize *Les Exclus: un Français sur Dix*, Vyloučení, jeden Francouz z deseti. Termín nebyl v díle přesně specifikován a definován, ale dle Navrátila „byl odvozen od představy společnosti, která je tvořena lidmi vzájemně provázanými právy i povinnostmi, definovanými s ohledem na sdílený morální řád. Lidé, kteří jsou vyloučeni z tohoto morálního řádu, se stávají marginalizovanými v oblasti práce a ve svých vztazích k státu.“ (Navrátil a kol. 2003, str. 30) Pojem se rychle rozšířil po celé Evropě a boj proti sociálnímu vyloučení se stal jedním z cílů sociální politiky v Evropské unii.

Vývoj sociálního vyloučení v čase souvisí jistě s vývojem společnosti, a to především v době kdy se industriální společnost posouvá ke společnosti otevřené. V té se projevují společenské nerovnosti, ale občané mají rovné šance určitého pohybu v hierarchii společnosti, mohou dosáhnout různých pozic. Celý proces souvisí i s rozvojem sociálních práv, systémem politického občanství a ekonomickým rozvojem. Ekonomická nerovnost posilovala potřebu na její odstranění a dá se říct, že v tomto kontextu může být sociální vyloučení vnímáno jako odepření nebo nerealizace občanských práv. (Navrátil a kol., 2003)

V evropských společnostech je v současnosti sociální exkluze vnímána jako společenský problém, který souvisí s porušováním lidských práv. Historicky se jedná o posun v chápání,

kdy se odkláňáme od názoru, že sociální vyloučení chrání společnost před jejím rozvratem, ale aktuálně se stává důvodem k tomuto společenskému rozvratu. (Toušek, 2018)

Navrátil vysvětluje, že stejně tak jako i mnohé jiné pojmy ve společenských vědách není pojem sociální vyloučení – sociální exkluze definován jednoznačně. Výklady termínu se různí nejenom v čase, ale i v různých národních pohledech na problematiku. Anglosaská interpretace pojmu souvisí s občanstvím, především s rozšířením občanských, politických a sociálních práv a nutně vyústí do rovného statusu, kdy sociální občanství je základem sociální integrace v kapitalistických společnostech. Francouzská tradice počítá ve svém výkladu s aspekty solidarity jednotlivců a státu, navazuje na ideje socialismu, státní odpovědnosti se zájmem o rozvoj a práva jednotlivce. Autor ve své knize definuje pojem jako „proces (nebo stav), který určité jednotlivce, rodiny, případně skupiny či celá lokální společenství (komunity) omezuje v přístupu ke zdrojům, které jsou potřebné pro participaci na sociálním, ekonomickém i politickém a občanském životě společnosti. Tento proces (stav) má mnoho příčin. Patří mezi ně chudoba, nízké příjmy, diskriminace, nízká míra vzdělanosti, zdevastované životní prostředí (typické pro slumy), často také etnická příslušnost. Prostřednictvím tohoto procesu jsou lidé odštěpeni na významnou periodu v životě od institucí a služeb, sociálních sítí a rozvojových příležitostí, které má k dispozici většina obyvatel ve společnosti.“ (Navrátil, 2003, str. 34)

Sociální vyloučení má různé aspekty a formy, které se často překrývají nebo na sebe navazují – jedna forma podmiňuje druhou. Týká se více oblastí, do kterých může zasahovat – známe sociální vyloučení například v oblasti sociální, ekonomické, kulturní, prostorové, politické. Nestačí si termín sociálního vyloučení jen popsat. Jako důležité shledávám i uvědomit si to, jak se k tématu společnost staví a jakým způsobem je možné se sociální exkluzí bojovat. Neopomenutelný je rovný přístup ke vzdělání a příležitostem, stejně tak i k veřejným službám a kvalitnímu bydlení. Jako prioritní vidím i rozvoj trhu práce a podporu zaměstnávání skupin občanů, které mají na trh práce omezený nebo komplikovaný vstup. Důležitá je také jistota příjmu ze zaměstnání a to takového, který garantuje důstojný a plnohodnotný život a dokáže pokrýt potřeby jednotlivce a rodiny.

Mareš uvádí, „že sociální exkluze vychází ze čtyř faktorů (mnohdy jejich kombinací), kterými jsou především:

- Odmítnutí majoritní společností integrovat určité jedince či kolektivity. Může jít o marginalizované osoby, ale i o celé kolektivity odmítané vědomě majoritou na základě jejich kulturní, náboženské či jiné odlišnosti.

- Odmítnutí určitých jedinců či kolektivit integrovat se a jejich tendence vytvářet uzavřené kulturně (nebo úžeji nábožensky) vymezené enklávy, často i ve formě komunit, které jsou vymezeny i územně a ohraničují se mnohdy i kulturně a jazykově (vytváří se tak hranice mezi těmito komunitami a majoritní společností).
- Osobní charakteristiky vylučovaných osob, jako jsou nízká úroveň jejich kapitálů (ekonomického kapitálu, vzdělání a sociálního kapitálu) nebo nekompatibilita jejich kapitálů s kapitálem majoritní společnosti (odlišný kulturní kapitál). Tyto osobní charakteristiky považují někteří za důsledek osobnostních defektů a nemorálnosti, jiní poukazují na to, že jsou dány hlavně strukturálními faktory (blokované příležitosti).
- Strukturální faktory (často související i s hodnotami) bránící jedincům či kolektivitám integrovat se (nezávisle na jejich vůli k integraci i nezávisle na vůli majoritní společnosti integrovat je), zejména velké nerovnosti (podporované například meritokratickými hodnotami), povaha lokálních trhů práce, na něž jsou vylučované osoby odkazovány, špatné životní prostředí a nedostatečná občanská vybavenost území, na němž žijí.

Zmíněné faktory často působí společně, a proto je velmi obtížné celou situaci změnit a dochází zde k reprodukci sociálního vyloučení.“ (Mareš, 2006, str. 6) Autor dále uvádí, že není možné situaci řešit bez růstu vzdělanosti v prostředí sociálního znevýhodnění. Ten je ale velmi obtížný z důvodu překážek, které musí jedinec v sociální exkluzi překonat, například dítě i dospívající z takového prostředí se jen málo může spoléhat na pomoc s učením v rodině, s doučováním. Problémem je dle autora zároveň často silná absence podpory významu vzdělání v sociálně vyloučených rodinách.

Za opak sociální exkluze můžeme považovat sociální inkluzi. Ta je Evropskou unií popisována jako proces, který zabezpečuje, že všem, kdo jsou vystaveni riziku chudoby a sociálního vyloučení, se dostane příležitosti a zdrojů nezbytných k plné participaci na ekonomickém, sociálním a kulturním životě společnosti a životní úrovni považované, ve společnosti, kde žijí, za standardní. Proces, který jim tak zajistí jejich podíl na rozhodování ovlivňujícím jejich život i schopnost uplatňovat svá základní práva. (Commission of the European Union, 2001, online)

S problematikou úzce souvisí další pojmy, které jsou v diplomové práci popsány v následujících podkapitolách.

2.1.1 Sociálně vyloučený jedinec ve školském systému

Nástupem dítěte do první třídy základní školy se z něho stává žák. Je to do té doby role nepoznaná a přináší velká očekávání. Dítě – žák je nuceno poslouchat, sedět na místě, nevyrušovat, vycházet dobře se svými spolužáky, učit se, vypracovávat domácí úkoly, a i jinak se doma připravovat na vyučování. Prostředí, ze kterého dítě pochází, výrazně ovlivňuje jeho vzdělávací možnosti. Zíková a kol. uvádí, že člověka významně formuje sdílená sociální zkušenost. Jedná se o vliv těch nejbližších, kteří se aktivně podílejí na výchově dítěte a jsou z prostředí, které dítě obklopuje. Proto je třeba při posuzování a hodnocení dovedností a schopností dítěte ze sociálně vyloučeného prostředí právě s vlivem kulturního a sociálního prostředí ve vývoji jeho osobnosti počítat. (Zíková a kol., 2011)

Kaleja hovoří o vlivu v jazykové rovině, o vlivu společenských a kulturních dispozic a vlivu procesu socializace. Rodiče sociálně vyloučeného žáka mají často základní vzdělání, jsou nezaměstnaní, jazykové a sociální kompetence nezřídka nedosahují průměru marginální společnosti. To negativně ovlivňuje již vstup dítěte do procesu vzdělávání a postupně se prohlubuje propast mezi ním a ostatními dětmi vyrůstajícími ve většinové společnosti. Z různých šetření je patrné, že velmi významný vliv na pohled dětí na budoucí volbu vzdělání a povolání mají právě rodiče. Ti je ovlivňují jak explicitně, tak implicitně. S tím, že i rodiče ve vyloučených rodinách předávají dětem svůj pohled na potřebu učení a přístup k volbě budoucího povolání je třeba počítat a pokusit se komunikovat a pracovat v rámci vzdělávání dětí i s nimi. Skutečnost je taková, že vzdělávání má často v těchto rodinách v systému hodnot nízké postavení, rodiče bývají bez vzdělání, nezaměstnaní, pobírají dávky hmotné nouze a státní sociální podpory a pokud pracují, bohužel často nelegálně. (Kaleja, 2015)

Pro úspěšné zvládnutí vzdělávání dětí a dospívajících se sociálním znevýhodněním je možné využít přípravné třídy na základní škole, pomoc asistentů pedagoga a spolupráci se školními psychology, speciálními pedagogy a výchovnými poradci. Vhodný je i menší počet žáků ve třídě. Pokud hovoříme o sociálním vyloučení v kontextu dospívajících řešících budoucí dospělý život, považují za velmi důležitou individuální i skupinovou práci s touto skupinou adolescentů. Nestačí jejich situaci začít řešit až těsně před volbou budoucího povolání, je třeba s nimi pracovat a motivovat je k dalšímu vzdělávání již během celé základní školy. Důležitá je podpora jednotlivců, kontrola vlivů, které ovlivňují jejich životní situaci a učení je vlastnímu aktivnímu přístupu k řešení otázek budoucnosti.

Během své učitelské praxe se každý učitel setkává s žáky, kteří vyrušují, nesledují výuku, jsou agresivní v kolektivu spolužáků, nebo i jinými způsoby vykazují problémové chování. Právě k takovému chování mají nezřídka sklon děti a dospívající se sociálním vyloučením. Toto chování často souvisí s prostředím, ze kterého pocházejí. Bývá nepodnětné a působí na ně nepříznivé faktory. Není možné vysledovat vždy stejné projevy problémového chování u všech jedinců se sociálním vyloučením. Často se liší dle mnoha okolností. Významnou roli může hrát pohlaví, věk, zkušenost, konkrétní prostředí, povaha jedince a další faktory. (Kaleja, 2014)

Výčet těchto možných faktorů vede u dětí k sociálnímu znevýhodnění. Za sociálně znevýhodněné jsou považováni ti žáci, kteří žijí v prostředí, kde chybí často podpora ve vzdělávání a přípravě do školy, jejich zákonní zástupci dlouhodobě nespolupracují se školou, děti žijící v sociálně vyloučených lokalitách, jsou znevýhodněné z důvodu příslušnosti k národnostní či etnické skupině. (Felcmanová, 2015)

Toto vše může vést k problémům dospívajícího při volbě dalšího vzdělávání na konci základní školy. U žáka ohroženého sociálním vyloučením se často objevují kázeňské problémy a horší prospěch ve škole. Také se dá předpokládat, že bude mít menší motivaci k dalšímu studiu právě z důvodů neúspěchu v učení na základní škole a slabé podpoře okolí a rodiny. Je třeba se více zaměřit na kariérové poradenství již na základních školách a případně považují za velmi vhodné využít i dalších možností, které síť kariérového poradenství v České republice nabízí. Nemyslím si, že je možné každého takového žáka ovlivnit a do vzdělávání ho namotivovat tak, že bude v sekundárním vzdělávání pokračovat, jsem však přesvědčená, že je vždy důležité se o to pokusit.

2.1.2 Sociální znevýhodnění

Pojem sociální znevýhodnění se objevuje v jediném závazném předpise, a to v Zákoně č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání, kde je uvedeno:

„Sociálním znevýhodněním je pro účely tohoto zákona

- a) rodinné prostředí s nízkým sociálně kulturním postavením, ohrožení sociálně patologickými jevy,
- b) nařízená ústavní výchova nebo uložená ochranná výchova, nebo c) postavení azylanta a účastníka řízení o udělení azylu na území České republiky podle zvláštního právního předpisu. (§ 16 odst. 4 zákona č. 561/2004 Sb.)

Z tohoto zákona vychází definice z knihy Zíkové a kol., podle které „je za sociální znevýhodnění nutné považovat stav, kdy dítě v důsledku dlouhodobého života v prostředí, jež je charakteristické nízkým socioekonomickým statusem, silnou přítomností vlivů rizikových pro jeho vývoj, prvky sociokulturní odlišnosti, případně kombinací těchto jevů, nemá dostatečně rozvinuty kompetence pro adekvátní naplnění svého potenciálu v rámci vzdělávacího procesu.“ (Zíková a kol., 2011, s. 14)

Dle Kaleji je důležité si uvědomit, že pokud terminologicky označíme určitou skupinu osob nebo dětí jako osoby sociokulturně odlišné, často naše myšlení sklouzne ke zjednodušování a pak hraje toto označování významnou roli ve formování předsudků a stereotypů. To následně může vést ke generalizaci znaků a vlastností dané sociální skupiny. (Kaleja, 2015)

Sociální znevýhodnění není nijak podmíněno geny, vzniká silným a dlouhodobým vlivem prostředí na jedince, nejedná se o neměnný stav, je možné se ze sociální exkluze vymanit, ale je třeba využít podpory při vzdělávacím a výchovném procesu tak, aby bylo využito plného potenciálu jedince.

V práci s dospívajícími, kteří jsou sociálně znevýhodněni, je třeba počítat s faktem, že nejčastěji se jedná o kombinaci dvou nebo více výše vyjmenovaných faktorů. Často se i při podobných nebo stejných faktorech různí jedinci různě projevují a mají odlišné vzdělávací a výchovné obtíže. Proto není možné sociální znevýhodnění paušalizovat a diagnostika problémů a následná práce s nimi musí být individuální a cílená právě na toho konkrétního adolescenta.

2.1.3 Vyloučené lokality

Sociální vyloučení je často spojováno s existencí sociálně vyloučených lokalit. Za sociálně vyloučenou lokalitu označujeme „prostor“ (dům, ulici, čtvrť), kde se koncentrují lidé, u nichž lze identifikovat znaky spojené se sociálním vyloučením. Tato místa jsou okolními obyvateli negativně symbolicky označována („špatná adresa“, „problémové místo“ apod.).“ (ESFCR, 2015, online)

Společnost popisuje sociálně vyloučené lokality jako kumulaci lidí, kteří ve větší míře obývají urbanisticky izolovaná území. Shlukují a sestěhovávají se tam obyvatelé, kteří mají problémy, jsou chudí a sociálně vyloučení, v lokalitách se udržuje zvýšená kriminalita a tím se problémy každého jedince prohlubují. Někdy se těmto místům říká také ghetta. (Hirt, Jakoubek, 2006)

Vyloučené lokality vznikají buď ze strany měst a obcí, kdy dochází k sestěhování obyvatel dle jejich záměru, často na základě barvy pleti, jména, příslušnosti k menšině. Někdy se ale tyto lokality osídlí spontánně, sestěhováním rodin, příbuzných a přátel. Život v těchto lokalitách provází nezdědka izolace od vztahů zvenčí, jsou svým způsobem uzavřené. Lidé, kteří lokalitu neobývají se jí vyhýbají a nevstupují do ní, lidé, kteří v ní žijí, často nevycházejí ani za zájmy, koníčky, ba ani za práci. Uvnitř může vznikat specifický způsob života, který ovlivňuje i chápání života venku, mimo lokalitu a chování navenek. Uvnitř lokality s ohledem na její uzavřenost dochází k rozmachu nežádoucích sociálně patologických jevů, kriminality, nadměrnému užívání alkoholu a omamných látek. Velmi výrazný vliv má vyloučená lokalita na děti a dospívající, kteří v ní vyrůstají. Menší děti nemají zkušenost s jiným životem, ale od vyššího věku je společně s poznáním života mimo lokalitu někdy spojená touha po změně, jiném, lepším bydlení a prostředí. Adolescent si pak plně uvědomuje status rodiny a způsob života, vypořádání s ním bývá různé, od rezignace až po patologické chování. Často je však dospívající již plně adaptován na způsob života a může mít problém s životem v jiném prostředí. (Zíková, 2011)

2.1.4 Chudoba

Chudoba a nízký příjem jsou jedním z hlavních faktorů sociálního vyloučení. Z pohledu člověka, který se chudý cítí, může jít o porovnání jeho životního standardu s tím, co je považováno za standard ve společnosti.

Pokud chceme pojem vymežit definicí, je možné použít tvrzení Krebse a kol., dle kterého je chudoba „stav, který je důsledkem nerovného přístupu k rozdělovanému bohatství společnosti, k jejím materiálním zdrojům, kde životní podmínky a uspokojení základních potřeb nejsou v potřebné míře zabezpečeny dostatečnými zdroji a kdy tyto příjmy nelze z nějakých objektivních příčin zvýšit a kdy občan nedisponuje ani jinými zdroji či majetkem, který by mu umožnil získat prostředky ve výši, která je společností uznána jako minimální.“ (Krebs a kol. 2015, s. 118)

U pojmu chudoby je také důležité vnímat, kde je ve společnosti hranice, která určuje, kdo je chudý a zároveň subjektivní pocit jedince, tedy to, zda se chudý cítí.

2.2 Vzdělávání v kontextu sociálního vyloučení a předčasné odchody ze škol

Vzdělávání a vzdělání hraje velmi významnou roli v životě jedince. Je to zároveň oblast, ve které se, kromě vzdělávacích institucí, velmi silně projevuje vliv rodinného zázemí i širšího okolí, tedy prostředí, ve kterém jedinec žije. Je nesporné, že vzdělanostní nerovnosti mezi dětmi a dospívajícími mohou být jedním z důvodů prohlubování sociálního znevýhodnění. (Kříž, Svoboda, Veteška, Volfová a Zilcher, 2021)

Dle Kohouta není možné hovořit o vzdělávání pouze jako o hromadění vědomostí, ale je třeba pojem chápat jako „široce pojatý rozvoj člověka s cílem umožnit mu co nejoptimálnější zapojení do života společnosti, pochopení příčin a následků včetně tvorby nových hodnot. Vzdělaný člověk v tomto pojetí není rozhodně pouze osobou nabitou informacemi a věděním, ale skutečně všestrannou osobností schopnou reagovat na životní situace, adaptovat se, věcně improvizovat, rozumět životu, kultuře atd.“ (Kohout, 2017, str. 23)

Vzdělání je pak „relativně ukončeným stavem, který zahrnuje soubor získaných vědomostí, dovedností, postojů, názorů, hodnot, norem. Slouží jedinci jako nástroj poznávání a má také kultivační povahu. To znamená, že vzdělání modifikuje chování, jednání a osobnostní vlastnosti jedince v životních a sociálních situacích“. (Šafránková, 2019, str. 38)

Z výše uvedených definicí, týkajících se vzdělávacího procesu, je patrné, že je vzdělávání celoživotní proces, který souvisí i s výchovou a výchovným poradenstvím. Základ budoucích nerovností v šancích na uplatnění v dalším vzdělávání a zaměstnání se bohužel tvoří již na základních školách a souvisí právě úzce i s prostředím, ze kterého jedinec pochází a ve kterém vyrůstá. Nástrojem, který může napomoci tyto nerovnosti vyrovnat nebo alespoň zmírňovat je určitě i kariérové poradenství.

Předčasné odchody ze vzdělávání

Velkým problémem, který úzce souvisí s problematikou adolescentů, kariérovým poradenstvím i prostředím, ze kterého jedinec pochází, jsou předčasné odchody dospívajících ze vzdělávání. Dle Trhlíkové definuje Eurostat tyto osoby, jako jedince, „kteří splňují dvě podmínky. Vzdělávání a odbornou přípravu ukončili po dosažení pouze nižšího sekundárního vzdělávání či ještě nižšího a vzdělávání a odborné přípravy se již neúčastní.“ (Trhlíková, 2015, s. 7)

Dle autorky je jisté, že předčasné odchody ze škol přímo souvisí ve většině případů s nízkou úrovní vzdělání rodičů, dlouhodobou nezaměstnaností v rodině a závislostí na sociálních

dávkách. To bohužel může vést k reprodukci výskytu nízké úrovně vzdělání v další generaci, k opakovanému a dlouhodobému pobírání sociálních dávek a napomáhá i prohlubování sociálního znevýhodnění a chudoby. Situace v České republice oproti ostatním státům Evropy je celkem příznivá.

Tabulka 1 – předčasné odchody ze vzdělávání (v %)

	2008	2010	2012	2014
EU (28 zemí)	14,7	13,9	12,7	11,1
ČR	5,6	4,9	5,5	5,5
Německo	11,8	11,9	10,6	9,5
Španělsko	31,9	28,4	24,7	21,9
Francie	11,5	12,6	11,5	8,5
Řecko	14,8	13,7	11,3	9
Slovensko	6	4,7	5,3	6,7
Finsko	9,8	10,3	8,9	9,5
Švýcarsko	7,7	6,6	5,5	5,4
Norsko	17	17,4	14,8	11,7
Polsko	5	5,4	5,7	5,4
Maďarsko	11,7	10,5	11,5	11,4
Malta	27,2	23,8	21,1	20,4

Zdroj: Trhlíková, 2015, str. 8

Svůj podíl na tomto dobrém výsledku má bezesporu i kariérové poradenství. Kromě něho je dalším důvodem dlouhá tradice propracovaného odborného vzdělávání, široká nabídka lehčích vzdělávacích programů, zejména učebních oborů i těch „kategorie E“. Díky tomu může žák v případě problémů dokončit vzdělání v oborech na nižší úrovni. Jako nejúčinnější prevence předčasných odchodů žáků ze škol je právě propracovaný systém kvalitního vzdělávání a systematická péče od raného dětství. Je třeba se také v rámci prevence zabývat cílenou podporou znevýhodněných žáků a podporou integrace. Jako intervenční opatření, která se dají využít k řešení v počáteční fázi problému a snaží se zabránit již konkrétnímu hrozícímu odchodu dětí ze vzdělávání, je možné zařadit zvýšenou spolupráci s rodiči, podporu pozitivních kontaktů mimo školu a zvýšené pedagogické vedení, případně individuální výukové přístupy, finanční příspěvky na vzdělávání a doučování. Jako kompenzační opatření, které se týká těch

žáků, kteří již vzdělávání předčasně opustili, může být použita podpora mladých, aby využili svoji druhou šanci a do systému vzdělávání se znovu zapojili. (Trhlíková, 2015)

3 Kariérové poradenství

V této kapitole je popsáno, co pojem kariérové poradenství znamená, s kterými pojmy souvisí, pro koho je tato služba určena a kterými institucemi je v České republice poskytována.

Pýchová uvádí, že „kariérové poradenství může mít jakoukoliv formu, která podpoří dítě, mladého člověka či dospělého v tom, aby se naučil orientovat sám v sobě v kontextu, ve kterém žije a bude žít v budoucnu.“ (Pýchová, 2020, str. 13)

OECD definuje kariérové poradenství jako „služby a aktivity zaměřené na pomoc jednotlivcům libovolného věku a v jakékoliv fázi jejich života při výběru jejich školního a odborného vzdělávání a zaměstnání a při zvládnání jejich profese“. (OECD, 2004, online)

Hansen popisuje, že termín kariérové poradenství nahradil dříve používané „poradenství pro volbu povolání“, dá se říci, že pojem kariérové poradenství v sobě zahrnuje právě jak starší termín poradenství pro volbu povolání, které cílilo právě jen na volbu povolání, tak i poradenství v oblasti vzdělávání, které se více zaměřuje i na výběr studijních oborů. Pojem kariérové poradenství je tedy širší, vyjadřuje vzájemnou interakci mezi učením, prací a jeho aktivitami a náplň můžeme rozdělit do těchto základních oblastí:

1. kariérové informace – jedná se o zdroj informací o zaměstnáních, vzdělávacích a školících institucích, studijních příležitostech, trendech a podmínkách trhu práce. Je to základ pro všechny další služby kariérového poradenství,
2. kariérová výchova – pomáhá žákům a studentům vnímat své osobní hodnoty, motivace a dovednosti k volbě životní cesty a další volby vzdělávání. Poskytují ji nejčastěji učitelé, odborní poradci,
3. kariérové poradenství – cesta k porozumění toho, co jedinec chce, k rozhodnutí ohledně volby a změn v zaměstnání,
4. zaměstnanecké poradenství – pomáhá nalézt a využít vzdělávací a pracovní příležitosti, napomáhá s vyhledáváním a udržením si zaměstnání,
5. zprostředkování práce – hledání a zprostředkování volných pracovních pozic, propojení jedince s potenciálním zaměstnavatelem. (Hansen, 2007)

Považuji za důležité zmínit, že i když podstatou kariérového poradenství je řešení potřeb jedince v kontextu jeho individuálních potřeb, představ o řešení své profesní budoucnosti s využitím jeho potenciálu a možností, musíme brát v potaz i to, co daného jedince obklopuje, tedy společnost, konkrétní společenskou situaci a i nejbližší sociální prostředí. Svět kolem nás se

neustále vyvíjí, mění, dopadají na nás události nejenom z bezprostředního okolí, ale i důsledky společenských a politických změn ve světě, globalizace, nové technologie, trendy, situace na trhu práce nejen v České republice, ale i jinde v Evropě. I pohled na práci se v průběhu času mění. Od zaměstnání máme jiná očekávání, než měli naši předci, kteří prioritně měli práci jako zdroj obživy a příjmů. I my pracujeme pro peníze, očekáváme od chození do zaměstnání příjem, kterým si zajistíme životní potřeby, ale navíc čekáme, že nás práce bude bavit, naplňovat a motivovat k dalšímu rozvoji. Lidé hledají rovnováhu mezi pracovním a osobním životem, stávají se pro ně důležité pojmy jako je sociální soudržnost, příjemné a vstřícné pracovní prostředí a obyčejná lidská spokojenost. S těmito aspekty je třeba při činnosti kariérového poradce počítat.

Toto shrnuje Peavy, který říká: “Opouštíme paradigma pevných příčin, zákonitostí a vysvětlení... a vstupujeme do paradigmatu neustálých změn, v němž se jistoty vytrácejí a existuje mnoho různých pohledů opravdu na vše“. (Peavy, 2013, str 34)

3.1 Základní terminologie

Pokud se v této práci máme věnovat kariérovému poradenství, popsat ho a zasadit do kontextu vlivu na zmiňovanou věkovou skupinu a složité sociální prostředí, bude třeba vyjasnit si základní pojmy, které s kariérovým poradenstvím souvisí.

Povolání

Pojmem povolání se rozumí druh práce, který je vykonáván bez ohledu na oblast, v níž je práce vykonávána, a status zaměstnání klienta. Jeho základními znaky jsou dovednost, způsobilost k výkonu povolání, integrita, služba pro veřejné blaho a organizovanost. Pojem lze také vymezit jako „souhrn pracovních činností, vykonávaných jednou osobou, jejíž výkon předpokládá určitý stupeň, směr a obor vzdělání, včetně dovedností a schopností specifického zaměření.“ (Svobodová, 2015, str. 31)

Zaměstnání

Pojem chápeme jako určitou roli ve světě práce, jedná se o činnost, díky které se zaměstnáváme a přináší nám možnost vydělávat prostředky pro život. (Vosmik, 2018)

Svobodová definuje zaměstnání jako „institucionalizované povolání, které je dané systémem rolí v tržní ekonomice a legislativně vymezeným pracovním úvazkem. Zaměstnání může být

i bez vztahu k povolání jako ekonomická aktivita bez vazby k získané kvalifikaci a absolvované profesní přípravě. Zaměstnání předpokládá pozici zaměstnavatele a zaměstnance jako variantu ekonomické pozice.“ (Svobodová, 2015, str. 36)

Profese

Jedná se o poměrně jasně vymezenou pracovní roli. Pojem se významně překrývá s pojmem zaměstnání, rozdíl vidíme především v tom, že pojem profese s sebou nese celkovou roli, výsledky a zodpovědnost, nositel by měl disponovat určitými konkrétními znalostmi, schopnostmi a dovednostmi, bývá vyžadována určitá profesní příprava. (Vosmik, 2018)

Kariéra

Kariéru definujeme jako „široký pojem, který může být spjatý s obsahem, vědomím účelu a směřováním. Zahrnuje v sobě i představu, že člověk dělá pokroky a rozvíjí se jak v práci, tak v osobním životě. Termín je spjat i s představou celoživotního vzdělávání a rozvoje dovedností. Je spojen s budoucností lidí – s tím, jaké dovednosti chtějí získat, čeho chtějí dosáhnout v práci i v osobním životě, a tedy i s jejich budoucí zaměstnatelností na rychle se měnícím trhu práce.“ (Kariérový rozvoj na pracovišti, 2009, s. 17)

Kariérové poradenství

Pojem vymezuje službu poskytovanou jednotlivcům i skupinám kdykoliv v průběhu života s cílem usnadnit jim rozhodování o dalším vzdělávání či pracovním zařazení. Nejedná se jen o volbu povolání jako o jednorázové rozhodnutí, ale o dlouhodobý učící proces. Součástí moderního kariérového poradenství musí být i rozvoj dovedností pro řízení vlastní profesní dráhy. (Košťálová, Cudlínová, Němcová, 2015)

Kariérový poradce

Kariérové poradenství nelze konat bez kariérových poradců. Navarová uvádí, že v moderním pojetí by měl kariérový poradce být vlastně průvodcem, který provází klienta jeho vlastní cestou, vlastními myšlenkami a pouze pokud je to třeba, doplňuje je o další informace. Pro svou práci potřebuje dostatečné vzdělání, velmi dobré komunikační schopnosti a pozitivní přístup k lidem. (Navarová, 2019)

Poradce, kteří řeší s klienty otázky studia, práce a kariéry, by měla spojovat dle Košťálové, Cudlínové a Němcové tato základní charakteristika: odborné znalosti, trpělivost, empatie,

individuální přístup ke klientovi, kreativita v hledání netradičních řešení a využívání netradičních postupů v poradenském procesu, ochota přiznat vlastní nevědomost, komunikační zdatnost, práce na rozvíjení sebe sama, udržení profesionálního vztahu a respektování hranic své působnosti. (Košťálová, Cudlínová, Němcová, 2015)

Velmi zajímavý pohled na kariérového poradce přináší popis základních osobnostních rysů poradce z roku 1923, který na konferenci ve Zlíně přednesla PhDr. Jana Zapletalová:

- „Poradce musí být bystrým pozorovatelem jak sebe, tak jiných, aby se dokázal rychle vcítiti do duševních stavů.
- S tím souvisí vyrovnanost a duševní harmonie, příliš živý temperament neb nervosita nemají zde místa.
- Musí být exaktní až pedantický, to platí zvláště o protokolech, které si o zkouškách vede.
- Musí mít velmi dobrou paměť okamžitou i trvalou.
- Musí se vyznačovat pozorností jak koncentrační, tak distributivní.
- Musí se vyznačovat schopností soudnosti a kritiky.
- Nesmí podléhat vnějším vlivům ani lidí, ani událostí, aby jeho diagnóza byla co nejobjektivnější.
- Také normální tělesné vlastnosti a zdraví jest předpokladem.
- Nejdůležitější vlastností jest láska k věci, taktnost jednání, diskrétnost, trpělivost, citová vyrovnanost, spravedlivost.“ (Zapletalová, 2018, online)

Dle Národní soustavy povolání je specializace *kariérový poradce pro vzdělávací a profesní dráhu* charakterizována výstižně jako poradce, který „vede klienty v jakémkoliv věku a v kterékoliv fázi jejich života k samostatnému zodpovědnému rozhodování zejména v oblasti počátečního a dalšího vzdělávání, v návaznosti na volbu povolání, profesní změnu a uplatnění se na trhu práce. Poskytuje aktuální informace zejména o vzdělávacích možnostech, trhu práce, posuzuje schopnosti a dovednosti jedince s využitím kariérové diagnostiky, aktivizuje klienta k samostatnému rozhodování o vlastní kariéře.“ (NSP, 2017, online)

Popsat ve zkratce činnosti, které kariérový poradce dělá při své práci s dospívajícími, je těžké. Navarová výstižně popisuje, že „kariérový poradce provází klienty procesem sebeuvědomění až k zodpovědné volbě jejich další cesty životem. Než dojde klient k odpovědi na otázku Kým budu?, projde se svým průvodcem (kariérovým poradcem) cestou poznání preferovaného prostředí a činností, které bude chtít dělat, sebepoznání kompetencí (znalostí, schopností,

dovedností), které bude využívat, a ujasnění si vlastních hodnot. Lidé často mají vlohy či talent, ale když nemají motivaci, vlohy ani talent nikdy nezužítují a plně nerozvinou. Mohu mít vlohy pro učení se cizím jazykům, bez tréninku se je ale nikdy nenaučím. Hodnoty – to, proč věci děláme – jsou zdrojem vnitřní motivace.“ (Navarová, 2019, str. 25)

3.2 Kariérové poradenství v České republice

Síť služeb, která poskytuje pomoc v rámci kariérového poradenství, je velmi široká a pestrá. Na systému se podílí prioritně subjekty patřící pod Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy a subjekty, které působí v rámci resortu Ministerstva práce a sociálních věcí, doplňkově i neziskové organizace.

Dle Vuorinena a Wattse je kariérové poradenství poskytováno ve třech základních oblastech:

- individuální kariérové poradenství – osobně s poradcem,
- kariérové vzdělávání – jako součást vzdělávacích programů,
- kariérové informace – o oborech, povoláních, profesích,

a jedná se o podpůrný proces, který člověka provází po celý jeho život. (Vuorinen, Watts, 2011)

Navarová charakterizuje kariérové poradenství těmito třemi základními oblastmi:

- sebepoznání – které pomáhá žákům pojmenovat si vlastní zdroje – tedy silné stránky,
- kariérový koučink – nehodnotící rozhovor dospívajícího s poradcem,
- a kompetence pro trh práce – rozvoj dovedností komunikace, orientace na trhu práce a sebe prezentace, orientace v nabídce středních škol. (Navarová, 2019)

V resortu školství jsou činnosti kariérového poradenství poskytovány na školách, ve speciálně pedagogických centrech a v pedagogicko-psychologických poradnách. Tyto instituce se ve své poradenské práci zaměřují na činnosti vůči žákům, studentům a jejich rodičům především při výběru dalšího vzdělávání, při snaze o změnu oboru studia a v otázkách vstupu na trh práce. V resortu práce a sociálních věcí jsou aktivity kariérových poradců orientovány na řešení situací a problémů při volbě povolání, výběru vhodného vzdělávání a při změně oboru studia. Poradenstvím tohoto druhu se zabývají v rámci systému Ministerstva práce a sociálních věcí nejvýznamněji Informační a poradenská střediska při úřadech práce, ale i další pracovníci těchto úřadů při své práci s klienty, zejména pracovníci oddělení poradenství a dalšího vzdělávání. (Muhić et al., 2011)

Aktivita obou resortů doplňují služby neziskového sektoru, které jsou nejčastěji ve své činnosti zaměřené na specifickou cílovou skupinu, například osoby ohrožené sociálním vyloučením či osoby s mentálním postižením. Nezřídka se prolínají s poskytováním sociálních služeb a zaměřují se na oblasti, které považují za státem neošetřené. Poskytují i sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, kdy se pojí jejich aktivity s poradenstvím ohledně péče o rodinu, domácnost, výchovu dětí, zaměřují se na stabilizaci rodiny a zlepšení podmínek v rodině. V rámci těchto služeb pak poskytují i kariérové poradenství.

Kariérové poradenství a poradenství k volbě studia a povolání je poskytováno i nízkoprahovými zařízeními pro děti a mládež, které napomáhají smysluplnému využívání volného času a tím bojují proti negativním vlivům společnosti.

3.2.1 Poradenství a kariérové poradenství ve školství

Kariérové poradenství ve školství je poměrně nové, ve svých činnostech navazuje ale na dlouhou historii práce výchovných poradců na školách. Zaměřuje se především na poradenství vůči žákům a studentům, jejich rodičům a rodinám při výběru nebo změně dalšího vzdělávání a budoucího povolání. V rámci resortu školství se hovoří o kariérovém poradenství ve speciálně pedagogických centrech, pedagogicko-psychologických poradnách a přímo na školách. Tam se na řešení této problematiky podílí výchovní poradci, metodici prevence, někdy i speciální pedagog a částečně i školní psycholog. Tito specialisté se neobejdou bez spolupráce s třídními učiteli a učiteli jednotlivých předmětů. Hlavním posláním poradenského procesu na školách dle Muhić je „podpora řešení běžných i svízelných otázek, se kterými se potýkají žáci, studenti, rodiče a učitelé.“ (Muhić et al., 2011, s. 15)

Rozsah poradenských služeb ve školství je vymezen legislativně především v Zákoně č. 561/2004 Sb. o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání a ve Vyhlášce č. 72/2005 Sb., o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních.

V zákoně o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání je uvedeno, že „školská poradenská zařízení zajišťují pro děti, žáky a studenty a jejich zákonné zástupce, pro školy a školská zařízení informační, diagnostickou, poradenskou a metodickou činnost, poskytují odborné speciálně pedagogické a pedagogicko-psychologické služby, preventivně výchovnou péči a napomáhají při volbě vhodného vzdělávání dětí, žáků nebo studentů a přípravě na budoucí povolání. Školská poradenská zařízení spolupracují s orgány

sociálně-právní ochrany dětí a orgány péče o mládež a rodinu, poskytovateli zdravotních služeb, popřípadě s dalšími orgány a institucemi“. (§ 116 zákona č. 561/2004 Sb.)

Vyhláška o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních v § 3 popisuje blíže školská poradenská zařízení, mezi která počítá pedagogicko – psychologické poradny a speciálně pedagogická centra. V § 7 se věnuje poradenství na školách, kde popisuje systém poskytování poradenských služeb školním poradenským pracovištěm, kde působí zpravidla výchovný poradce a školní metodik prevence, kteří dále spolupracují s třídními učiteli a případně s dalšími pedagogickými pracovníky. Školy mohou využívat také služeb školních sociálních pedagogů nebo školních psychologů.

Účelem poradenských služeb je dle vyhlášky zejména:

- vytváření vhodných podmínek pro zdravý tělesný a psychický vývoj žáků, pro jejich sociální vývoj, pro rozvoj jejich osobnosti před zahájením vzdělávání a v průběhu vzdělávání,
- naplňování vzdělávacích potřeb a rozvíjení schopností, dovedností a zájmů před zahájením a v průběhu vzdělávání,
- zjišťování speciálních vzdělávacích potřeb žáka a mimořádného nadání žáka, doporučování vhodných podpůrných opatření a vyhodnocování poskytování podpůrných opatření a vyhodnocování poskytování podpůrných opatření žákům se speciálními vzdělávacími potřebami a žákům mimořádně nadaným,
- prevenci a řešení vzdělávacích a výchovných obtíží, prevenci různých forem rizikového chování a dalších problémů souvisejících se vzděláváním a motivací k překonávání problémových situací,
- vytváření vhodných podmínek pro vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami,
- vytváření vhodných podmínek, forem a způsobů práce pro žáky, kteří jsou příslušníky jiných kultur nebo žijí v odlišných životních podmínkách,
- vytváření vhodných podmínek, forem a způsobů práce pro žáky nadané a mimořádně nadané,
- vhodné volbě vzdělávací cesty a pozdějšího profesního uplatnění,
- rozvíjení pedagogicko-psychologických a speciálně pedagogických znalostí a profesních dovedností pedagogických pracovníků ve školách a školských zařízeních,

- podpoře vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami a žáků nadaných ve školách a školských zařízeních, jakož i zmírňování důsledků znevýhodnění a prevenci jeho prohlubování,
- metodické podpoře pedagogů, výchovných poradců a školních metodiků prevence, asistentů pedagoga a dalších pedagogických i nepedagogických pracovníků, kteří se podílejí na vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami a na zajišťování podpůrných opatření ve vzdělávání žáků, posílení kvality poskytovaných poradenských služeb a součinnosti s orgány veřejné moci. (§ 2 vyhlášky č. 72/2005 Sb.)

Školská poradenská zařízení

Jak je uvedeno výše, školská poradenská zařízení zařazujeme do sítě systému poradenských služeb v působnosti Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. Jedná se o pedagogicko-psychologické poradny a speciálně pedagogická centra, která ve spolupráci se školami poskytují poradenské služby, pedagogicko-psychologickou či speciální připravenost žáků na školní docházku. Pedagogicko-psychologická poradna zjišťuje speciální vzdělávací potřeby žáků, vypracovává posudky a návrhy opatření pro školy, poskytuje poradenské služby žákům s rizikem školní neúspěšnosti, při ohrožení v sociálním a osobnostním vývoji a při řešení vyjasňování osobních perspektiv žáků. (Muhić, 2011)

Ve své praxi poskytují kariérové poradenství na žádost škol, žáků a nejčastěji jejich zákonných zástupců. Nejvíce jsou využívána studijně profesní a studijní poradenství.

Školská poradenská pracoviště

Školská poradenská pracoviště jsou tvořena přímo na školách, za poskytování poradenských služeb je zodpovědný ředitel školy a na konkrétní škole jsou vždy zajišťovány poradenské služby v rozsahu odpovídajícím počtu a vzdělávacím potřebám žáků. Poradenské služby, popsané ve Vyhlášce č. 72/2005 Sb., se zaměřují na různé typy žáků a jejich potřeby, s ohledem na zaměření diplomové práce zmíním zejména:

- poskytování podpůrných opatření pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami, sledování a vyhodnocování účinnosti těchto zvolených opatření,
- prevenci školní neúspěšnosti,
- kariérové poradenství spojující vzdělávací, informační a poradenskou podporu k vhodné volbě vzdělávací cesty a pozdějšímu profesnímu uplatnění,

- podporu vzdělávání a sociálního začleňování žáků z odlišného kulturního prostředí a s odlišnými životními podmínkami,
- průběžnou a dlouhodobou péči o žáky s výchovnými či vzdělávacími obtížemi a vytváření příznivého sociálního klimatu pro přijímání kulturních a jiných odlišností ve škole a školském zařízení,
- včasnou intervenci při aktuálních problémech u jednotlivých žáků a třídních kolektivů a předcházení všem formám rizikového chování včetně různých forem šikany a diskriminace,
- podporu spolupráce a komunikace školy se zákonnými zástupci a spolupráce školy se školskými poradenskými zařízeními. (§ 7 odst. 2 vyhlášky č. 72/2005 Sb.)

Z výše popsaných aktivit školských poradenských středisek je patrné, že jejich činnost s kariérovým poradenstvím úzce souvisí. Prioritně se volbou budoucího povolání a pracovní cesty žáků po ukončení povinné školní docházky zabývají v rámci středisek výchovni poradci.

Dle Pýchové by ale toto nemělo platit bezvýhradně, kariérové poradenství by se mělo objevit během běžné výuky, specifická témata související s profesním uplatněním se mohou řešit i v odborných předmětech. Často také rodiče žáků vyšších ročníků konzultují budoucí povolání svých dětí s třídními učiteli. To jsou všechno aktivity, kdy by se do kariérového poradenství měli zapojit v rámci školy i další pedagogičtí pracovníci. (Pýchová, 2020)

Situace ohledně poskytování kariérového poradenství je na různých školách odlišná. Vývoj ukázal, že je nutné, aby se povídání o různorodých profesích i nárocích na jejich zvládnání objevilo ve výuce a ve škole celkově dříve než až před výběrem střední školy. Dnes není na školách výjimkou, že se tato problematika zařazuje do vyučování v průběhu celé školní docházky například v oblasti třídnických hodin, českého jazyka či v rámci předmětu Člověk a svět práce. Tak se děti a dospívající nenásilnou formou seznamují s volbou povolání a kariérovým poradenstvím vůbec. (Beranová et al, 2014)

Dle Navarové je „úkolem kariérového poradce ve škole podpořit žáka v dovednosti činit své vlastní kompetentní volby. (Navarová, 2019, str. 9)

3.2.2 Kariérové poradenství v rámci veřejných služeb zaměstnanosti

Kariérové poradenství v rámci veřejných služeb zaměstnanosti zajišťuje úřad práce. Ve své činnosti se řídí Zákonem o zaměstnanosti č. 435/2004 Sb. Poradenství, které úřad práce provádí

nebo zabezpečuje, směřuje ke zjišťování osobnostních a kvalifikačních předpokladů fyzických osob pro volbu povolání, pro zprostředkování vhodného zaměstnání, pro volbu přípravy k práci osob se zdravotním postižením a při výběru vhodných nástrojů aktivní politiky zaměstnanosti. Úřady práce poskytují podporu a pomoc jedincům ve vztahu k trhu práce a plní funkci prevence nezaměstnanosti v regionu. (Zákon č. 435/2004 Sb.)

Kariérové poradenství na úřadech práce

Úřad práce v rámci svých aktivit, se zaměřením na žáky a dospívající, poskytuje bezplatné služby žákům základních škol a jejich rodičům v otázce volby vhodného vzdělávání a volby povolání, studentům středních škol v oblasti změny oboru, školy a přípravy na vysokou školu a vstup na trh práce, ale i široké veřejnosti v otázkách orientace na trhu práce, změně oboru a zvyšování kvalifikace. Ve své činnosti spolupracuje s výchovnými poradci a pedagogy na základních a středních školách, s pracovníky pedagogicko-psychologické poradny i poskytovateli dalšího vzdělávání. (Úřad práce, 2020, online)

Prioritně se profesním a kariérovým poradenstvím zabývají v rámci pracovišť úřadu práce Informační a poradenská střediska. Ta jsou na kontaktních pracovištích začleněna pod oddělení poradenství a dalšího vzdělávání. Jejich pracovníci však nejsou jediní, kteří se této problematice věnují. Dalšími jsou i pracovníci oddělení poradenství společně s pracovníky rekvalifikací a Eures poradci, kteří se věnují poradenství pro studium a práci v zahraničí. V neposlední řadě se ve spolupráci s těmito pracovníky věnují problematice dalšího vzdělávání a kariérového poradenství i pracovníci útvaru zaměstnanosti – nejvíce oddělení zprostředkování a trhu práce.

Informační a poradenská střediska (IPS)

Poradenské služby odborných pracovníků jsou diferencované dle individuálních potřeb a problémů klienta i s ohledem na specifika regionu, ze kterého klient přichází.

Informační a poradenská střediska sídlí vždy na okresních pracovištích úřadu práce. Poskytují individuální poradenství, které spočívá v řešení jednotlivé situace žáka, jeho konkrétní rozhodování o volbě dalšího vzdělávání. Během osobních setkávání je možné vypracování testu ohledně profesních zájmů s vazbou na budoucí vzdělávání a povolání. Poradci poskytují žákům aktuální informace o síti středních škol a jejich učebních a studijních oborech v rámci České republiky. (Úřad práce, 2020, online)

Individuální poradenství pro žáky není jedinou aktivitou Informačních a poradenských středisek. Rozsáhlou poradenskou aktivitou, kterou poradci zajišťují, jsou besedy pro žáky základních škol, které mají interaktivní a zajímavou formou pomoci žákům zorientovat se v nabídce středních škol, a především jim předat informace o povoláních a uplatnění na trhu práce. K tomu využívají různé materiály, například komplexní přehledy škol a možností studia v rámci regionu i celé ČR, popisy pracovních oborů, materiály o konkrétních školách v regionu, charakteristiky profesí s informacemi o obsahu pracovních činností a požadavcích na uchazeče o místo, informace o možnostech, způsobech a technikách hledání škol a zaměstnání, informace o službách úřadu práce a o situaci na trhu práce. (Úřad práce, 2020, online)

Kariéroví poradci využívají ve své práci s dospívajícími řadu různých diagnostických metod, testů, pomůcek a postupů, které jim pomáhají zorientovat se v možnostech a nalézt tu správnou studijní a profesní cestu po základní škole. Jako podpůrná technika jsou testy prospěšné, nemohou však stát sami o sobě, je vhodné je doplňovat skupinovou prací, individuálními rozhovory, diagnostikou a předáním co nejširšího spektra informací k dané problematice. Nejčastěji se využívají testy profesní orientace, znalostí a dovedností, testy osobnosti, testy na měření speciálních schopností a schopností obecně. Dobře využitelné mohou být i testy motivace k práci. V konkrétní situaci konkrétního dospívajícího se vybírají vhodné techniky a testy, důležité je nezahltit jedince vším, co je k dispozici ale vybrat, co je pro jeho situaci nejvhodnější. Výsledky těchto testů je vhodné hodnotit při individuálním hovoru s dospívajícím, kdy však poradce úplně neřeš, co konkrétně v testech vyšlo, ale je pro ně důležitý pohled žáka a jeho názor na výsledek testů. (Navarová, Lancová, 2019)

Jedním z nejpoužívanějších testů mezi kariérovými poradci na úřadu práce je Hollandův test profesní orientace, který vychází z teorie RIASEC a pracuje s určením profesního typu. Navarová a Lancová popisují, že dle této teorie rozlišujeme šest typů osobností podle pracovního prostředí, které odpovídá jejich zaměření.

Označujeme je písmeny RIASEC:

R – řemeslný – praktický, rád pracuje rukama (například: krejčí, truhlář, stavař, cukrář, kuchař),

I – vědecký – zkoumavý, intelektuální, výkonný (například: chemik, kriminalista, filosof),

A – umělecký – fantazie, tvořivost (například: hudebník, herec, architekt, spisovatel),

S – pečující – výchovné schopnosti (například: učitel, zdravotní sestra, fyzioterapeut),

E – vůdčí – podnikavost, sebevědomí (například: obchodník, podnikatel, číšník, politik),
C – úřední – pečlivost, pořádnost (například: účetní, knihař, skladník, řidič) (Navarová,
Lancová, 2019)

„Pro poradenskou práci v oblasti kariéry se můžeme inspirovat třemi předpoklady:

- Každý člověk je jiný. Ke každému proto musíme volit individuální přístup.
- Lidé mají sklon vybírat si zaměstnání, které odpovídá jejich vlastnostem, schopnostem, dovednostem, znalostem, hodnotám a tomu, co chtějí.
- Každý z nás má sklon preferovat povolání patřící do jedné či více oblastí z šesti velkých skupin pracovního prostředí (R – motorické, I – intelektuální, A – estetické, S – podpůrné, E – přesvědčující, C – konformní).“ (Navarová, Lancová, 2019, str. 41)

Vedle testů je možné a žádoucí využít i další techniky zaměřené na lepší sebepoznání dospívajících, zmapování kompetencí a hodnot každého, kdo kariérové poradenství využije. Na setkáních v rámci prostor IPS je cílem práce pracovníků žákům posledních ročníků základních škol zprostředkovat maximum informací, které využijí při svém rozhodování o volbě povolání. K předávání informací je využíváno různých médií a moderních technologií. Se svými besedami vyjíždějí pracovníci IPS i přímo do škol. (Muhić, 2011)

Ke zvyšování kapacity a kvality služeb poskytovaných institucemi veřejných služeb zaměstnanosti, konkrétně v tomto případě Informačních a poradenských středisek, je využíván projekt spolufinancovaný z Evropského sociálního fondu v rámci Operačního programu Zaměstnanost a státního rozpočtu České republiky, a to projekt Podpora informačních a poradenských středisek Úřadu práce ČR.

Podpora informačních a poradenských středisek Úřadu práce ČR

Záměrem projektu je zabezpečit standardizované služby v oblasti kariérového poradenství, zaměřuje se na rozvoj, modernizaci a podporu IPS. Prostřednictvím těchto pozitivních změn dojde k posílení schopnosti úřadu práce při realizaci politiky zaměstnanosti a snižování nezaměstnanosti osob ohrožených na trhu práce. Díky projektu dojde k poskytování kariérového poradenství na standardizované kvalitní úrovni na všech okresních kontaktních pracovištích. (ESFCR, 2021, online).

Cílem projektu je, aby IPS byla základní jednotkou poskytující služby efektivní a šité na míru, dostupné všem (vzdálené lokality, vyloučené či vyloučením ohrožené skupiny obyvatel,

celoživotní kariérové poradenství), aby poskytovala kvalitní služby kariérového poradenství s využitím kvalitního a moderního technického vybavení, dostatečného personálního zajištění dle aktualizované metodiky. Výše zmíněné má vést k lepší dostupnosti, k aktivnímu přístupu vůči klientům, individualizaci poskytovaných služeb a celoživotnímu poradenství. (Úřad práce, 2020, online)

Další poradenské aktivity pro dospívající v rámci úřadu práce

Ne vždy se podaří, po předčasném ukončení vzdělávání, mladého klienta úřadu práce namotivovat k návratu do školy. Poté se stává uchazečem o zaměstnání a pro tyto případy jsou využívány i další aktivity pracovníků poradenství:

- individuální poradenství, které je poskytováno široké veřejnosti – například při řešení složitých osobních situací. Dále individuální a skupinové poradenství pro uchazeče o zaměstnání,
- poradenství při změně povolání a rekvalifikace – činnosti spojené s doporučením kurzů, zabývá se vhodností rekvalifikace s přihlédnutím k osobnostním a kvalifikačním předpokladům. Pokud se dospívající nechce již vrátit do systému klasického vzdělávání, pracovníci úřadu práce se ho snaží motivovat alespoň k získání určité kvalifikace prostřednictvím rekvalifikačních kurzů,
- poradenství pro skupiny, kterým je věnována zvýšená péče s ohledem na jejich ztížený vstup na trh práce – mladiství, mladí absolventi po škole, dlouhodobě nezaměstnaní, osoby ohrožené sociální exkluzí, případně osoby sociálně vyloučené,
- psychologické poradenství – využívané na pracovištích, která disponují psychologem, který může zajišťovat vysoce odborné poradenství – například bilanční diagnostiku či individuální psychologické poradenství při řešení závažných osobních problémů.

4 Výzkumné šetření

Empirická část diplomové práce je věnována výzkumnému šetření, které se zaměřuje na zjištění, zda ovlivňuje prostředí, především prostředí sociálního vyloučení, volbu dalšího vzdělávání dospívajících po ukončení základní školy a pohled na budoucí volbu povolání. Dále se zaměřuje na možnosti, jak ovlivnit pohled dospívajícího na důležitost pokračování vzdělávání po základní škole. K získávání dat využívá kvalitativního přístupu.

4.1 Metodologie výzkumného šetření

Dle Gavory kvalitativní výzkum použijeme tehdy, pokud se snažíme proniknout do situací, které zkoumaná osoba žije a prožívá, jedná se o popis podrobný, plastický a výstižný, kdy přikládáme důležitost člověku, význam má to, co a jak komunikuje zkoumaná osoba. Kvantitativní výzkum upřednostníme tehdy, pokud si chceme udržet odstup od zkoumaných jevů a chceme ve výzkumu spíše pracovat s číselnými údaji, které můžeme dále matematicky zpracovávat. (Gavora, 2010)

„Kvalitativní výzkum se snaží porozumět světu a toto porozumění zprostředkovat, většinou, byť ne výhradně, prostřednictvím textu. Takové porozumění má řadu rovin: chceme rozumět jednání aktérů i sociálním strukturám, v nichž se dané jednání uskutečňuje. Studujeme, co lidé dělají, jak o tom hovoří, jak tomu rozumějí, jak to prožívají. Jak jsou významy i praxe ovlivňovány prostředím, lidským (sociálním) i nelidským (příroda živá i neživá, lidské výtvořky), a naopak, jak toto prostředí zpětně ovlivňují, vytvářejí. Takové porozumění se snažíme budovat přímo v prostředí a kontextech, kde se zkoumané fenomény nacházejí, nikoli v prostředí uměle vytvořeném (jako třeba laboratoř).“ (Novotná, Špaček, Šťovíčková, 2019, s. 260).

Kvalitativní výzkum má ve společenských vědách stále větší význam. Má své výhody, ale samozřejmě i nevýhody.

Dle Hendla jsou „základními přednostmi kvalitativního výzkumu především to, že:

- získává podrobný popis a vhled při zkoumání jedince, skupiny, události nebo fenoménu,
- zkoumá fenomén v přirozeném prostředí,
- umožňuje studovat procesy a navrhnout teorie,
- dobře reaguje na místní situace a podmínky,

- hledá lokální příčinné souvislosti a
- pomáhá při počáteční exploraci fenoménů.

nevýhody kvalitativního výzkumu jsou:

- získaná znalost nemusí být zobecnitelná na populaci a do jiného prostředí,
- je těžké provádět kvantitativní predikce,
- je obtížnější testovat hypotézy a teorie,
- analýza dat i jejich sběr jsou často časově náročné,
- výsledky jsou snadněji ovlivněny výzkumníkem a jeho osobními preferencemi.

Hlavním úkolem je objasnit, jak se lidé v daném prostředí a situaci dobírají pochopení toho, co se děje, proč jednají určitým způsobem a jak organizují své všednodenní aktivity a interakce.“ (Hendl, 2008, s. 50)

Dle Gavory je „hlavním cílem kvalitativního výzkumu porozumět člověku, tedy především chápat jeho vlastní hlediska – jak on vidí věci a posuzuje jednání. Podle zásad kvalitativního výzkumu je každý člověk anebo skupina lidí jedinečná. Má vlastnosti, kterými se podstatně liší od jiného člověka nebo skupin. Má se zkoumat hlavně holisticky, vcelku.“ (Gavora, 2010, s. 36)

Šetření v této diplomové práci bylo prováděno pomocí rozhovorů. V běžném životě se s rozhovory setkáváme všichni. Předáváme si pomocí nich informace, získáváme je, sdělujeme si myšlenky, city, zájem, nesouhlas. Mohlo by se tedy zdát, že rozhovor je tou nejjednodušší technikou získávání dat pro kvalitativní šetření a že ji zvládne každý z nás. V praxi tomu ale úplně tak není. Dobře provedený kvalitativní výzkumný rozhovor vyžaduje od tazatele metodologické a teoretické znalosti, vyjadřovací schopnosti a určitý cvik. Průběh rozhovoru je i u výzkumného rozhovoru spoluvytvářen oběma aktéry, struktura a obsah jsou však do velké míry určovány především výzkumníkem. Tazatel nenaslouchá pouze obsahu, ale intenzivně si všímá i formy rozhovoru, tedy hlasitosti, stylistických prostředků, rytmu řeči. Ve svém šetření poté interpretuje nejen to, co během rozhovoru zaznělo, ale i to, jak to bylo řečeno a kdy. Vliv na vedený rozhovor může mít i řada dalších faktorů – věk respondenta, sociální status, náboženská či politická příslušnost či národnostní a etnická identifikace. Je důležité vnímat i to, že se v rozhovorech objevují nejasnosti, vylučující či protichůdné informace. Pro rozhovor jako techniku získávání dat se rozhodujeme tehdy, pokud chceme od aktéra skutečně získat

subjektivní výpověď, jedinečnou, která vypovídá o jeho sociální realitě a hovoří o tom, jaké jsou jeho zkušenosti, názory, postoje či prožívání. (Novotná, Špaček, Šťovíčková, 2019)

Konkrétně byla ve výzkumném šetření použita metoda polostrukturovaného rozhovoru, kdy by měly odpovědi na otevřené otázky přinést požadované informace. Autorka diplomové práce si připravila jedenáct tazatelských otázek. Na vedení interview je třeba se dobře připravit.

Dle Švaříčka a kol. „je rozhovor do určité míry strukturovaná konverzace, kterou badatel řídí pomocí připravených otázek.“ (Švaříček a kol., 2007, s. 162)

Zprv je tedy nutné, aby se badatel dobře vybavil teoretickou znalostí zkoumaného prostředí, zadruhé by si během přípravy výzkumného šetření měl připravit schéma základních témat, která vycházejí z hlavní výzkumné otázky, a ke každému tématu několik dalších otázek, jak by se na danou skutečnost mohl ptát. Účelem dobré přípravy je udělat si jasno v tom, na co a proč se chce výzkumník ptát, v průběhu rozhovorů ale není nutné strukturu otázek striktně dodržovat. Svými dotazy badatel poskytuje určitý rámec, ve kterém se respondenti pohybují. (Švaříček a kol., 2007)

4.2 Cíle výzkumného šetření, výzkumné otázky

Hlavním cílem výzkumného šetření této diplomové práce je zjistit, zda, dle kariérových poradců úřadu práce, má prostředí vliv na rozhodování o volbě dalšího vzdělávání u dospívajících ohrožených sociálním vyloučením, popsat možnosti kariérového poradenství s touto cílovou skupinou a motivace a bariéry, které rozhodování dospívajících ovlivňují.

Pro naplnění hlavního cíle výzkumného šetření byly definovány dílčí výzkumné cíle:

Dílčí cíl 1 – zjistit, jak přistupují dospívající ohrožení sociálním vyloučením k volbě dalšího vzdělávání po ukončení základní školy, zda je jejich přístup stejný jako u ostatních mladých jedinců.

Dílčí cíl 2 – zjistit, jakým způsobem ovlivňuje, dle kariérových poradců, prostředí, ve kterém dospívající žijí, motivaci a vlastní přístup ke vzdělávání a budoucí volbě povolání.

Dílčí cíl 3 – analyzovat možnosti kariérového poradenství ve vztahu ke skupině dospívajících ohrožených sociálním vyloučením.

Výzkumný cíl je jádrem každého výzkumu. Pro dosažení cíle výzkumného šetření využíváme výzkumné otázky.

Výzkumné otázky by měly přesně a srozumitelně formulovat to, co se snažíme výzkumným šetřením zjistit, upřesňují, zužují a konkretizují oblasti, které jsou reálně zkoumány. Výzkumné otázky klade badatel sám sobě a odpovídá si na ně také sám prostřednictvím interpretace dat získaných od účastníků výzkumného šetření. (Novotná, Špaček a Šťovíčková, 2019)

Hlavní výzkumná otázka: Jaký je, dle respondentů výzkumného šetření, přístup dospívajících ohrožených sociální exkluzí k volbě vzdělávání a budoucího povolání a jaké jsou možnosti kariérového poradenství při práci s dospívajícími ohroženými sociálním vyloučením?

Dílčí výzkumná otázka 1 – Jak respondenti hodnotí přístup dospívajících ohrožených sociálním vyloučením k volbě vzdělávání a budoucího povolání?

Dílčí výzkumná otázka 2 – Co nejvíce ovlivňuje motivaci a přístup ke vzdělávání dospívajících ohrožených sociálním vyloučením?

Dílčí výzkumná otázka 3 – Jaké nástroje a postupy je možné využít v rámci kariérového poradenství u práce s dospívajícími ohroženými sociálním vyloučením?

4.3 Transformační tabulka pro přípravu tazatelských otázek

Pro získání odpovědí na výzkumné otázky a pro naplnění cílů empirické části diplomové práce byly využity tazatelské otázky, které sloužily jako určitá osnova rozhovoru. Pro přehlednost byla navržena transformační tabulka:

Tabulka 2 – Transformační tabulka

<p>Hlavní výzkumný cíl: Zjistit, zda, dle kariérových poradců úřadu práce, má prostředí vliv na rozhodování o volbě dalšího vzdělávání u dospívajících ohrožených sociálním vyloučením, popsat možnosti kariérového poradenství s touto cílovou skupinou a motivace a bariéry, které rozhodování dospívajících ovlivňují.</p> <p><u>Hlavní výzkumná otázka:</u> Jaký je, dle respondentů výzkumného šetření, přístup dospívajících ohrožených sociální exkluzí k volbě vzdělávání a budoucího povolání a jaké jsou možnosti kariérového poradenství při práci se skupinou sociálně vyloučených dospívajících?</p> <p>Metoda: kvalitativní výzkum s využitím polostrukturovaného rozhovoru</p>

Dílčí výzkumné cíle (DVC)	
<u>Dílčí výzkumné otázky (DVO)</u>	<u>Tazatelské otázky (TO)</u>
DVC 1: Zjistit, jak přistupují dospívající ohrožení sociálním vyloučením k volbě dalšího vzdělávání po ukončení základní školy, zda je jejich přístup stejný jako u ostatních mladých jedinců.	
<u>DVO 1:</u> Jak respondenti hodnotí přístup dospívajících ohrožených sociálním vyloučením k volbě vzdělávání a budoucího povolání?	<u>TO 1:</u> Co podle Vás znamená "dospívající ohrožený sociálním vyloučením" či "sociálně znevýhodněný dospívající"?
	<u>TO 2:</u> Jak mladí, bez ohledu na prostředí, ze kterého pocházejí, přistupují k řešení budoucnosti, k volbě vzdělávání a povolání?
	<u>TO 3:</u> Co a kdo, dle Vašeho názoru, ovlivňuje dospívající při volbě dalšího vzdělávání?
DVC 2: Zjistit, jakým způsobem ovlivňuje, dle kariérových poradců, prostředí, ve kterém dospívající žijí motivaci a vlastní přístup ke vzdělávání a budoucí volbě povolání.	
<u>DVO 2:</u> Co nejvíce ovlivňuje motivaci a přístup ke vzdělávání u dospívajících ohrožených sociálním vyloučením?	<u>TO 4:</u> Jak ke své budoucnosti a dalšímu vzdělávání přistupují dospívající ohrožení sociálním vyloučením?
	<u>TO 5:</u> Jak ovlivňuje prostředí, ve kterém dospívající vyrůstá – prostředí vykazující známky sociálního vyloučení, přístup ke vzdělání a volbě povolání?
	<u>TO 6:</u> Jakým způsobem ovlivňuje toto prostředí předčasné odchody ze škol?

	<p><u>TO 7:</u> Jakým způsobem je možné, dle Vašeho názoru, předčasným odchodům ze vzdělávání předcházet, jak je řešit?</p>
<p>DVC 3: Analyzovat možnosti kariérového poradenství ve vztahu ke skupině dospívajících ohrožených sociálním vyloučením</p>	
<p><u>DVO 3:</u> Jaké nástroje a postupy je možné využít v rámci kariérového poradenství u práce s dospívajícími ohroženými sociálním vyloučením?</p>	<p><u>TO 8:</u> Kdo všechno, dle Vašeho názoru, pracuje s dospívajícími v kontextu volby dalšího vzdělávání? Jaké subjekty a instituce se na práci s touto skupinou mladých podílejí a jak mezi sebou spolupracují?</p>
	<p><u>TO 9:</u> Můžete popsat Vaši agendu, pracovní postupy, nástroje a aktivity, které využíváte při práci s dospívajícími?</p>
	<p><u>TO 10:</u> Jaké konkrétní aktivity využíváte při práci s dospívajícími ohroženými sociálním vyloučením?</p>
	<p><u>TO 11:</u> V čem shledáváte limity své práce s dospívajícími ohroženými sociálním vyloučením?</p>

4.4 Výzkumný soubor

Tato diplomová práce se zaměřuje na kariérové poradenství u dospívajících ohrožených sociálním vyloučením. Kariérové poradenství je poskytováno celou řadou pracovníků v organizacích, které jsou popsány v teoretické části této práce. Jako respondenti pro výzkumné šetření byli vybráni kariéroví poradci kontaktních pracovišť úřadu práce v Královéhradeckém kraji. Jedná se o pracovníky oddělení poradenství a dalšího vzdělávání, konkrétně o kariérové poradce, kteří mají na starosti činnosti v rámci Informačních a poradenských středisek na kontaktních pracovištích v Hradci Králové, Jičíně, Trutnově, Náchodě a Rychnově nad Kněžnou. Z každého tohoto okresního pracoviště byl vybrán jeden pracovník. Na výzkumné

šetření nemělo žádný vliv, zda je respondentem žena nebo muž, nebyl brán zřetel ani na věk, délku praxe v dané profesi nebo dosažené vzdělání. Respondenti byli informováni o anonymizaci rozhovorů.

Tabulka 3 – přehled respondentů

RESPONDENT	KoP, místo výkonu práce
R 1	Hradec Králové
R 2	Rychnov nad Kněžnou
R 3	Náchod
R 4	Jičín
R 5	Trutnov

„Hlavním východiskem při uvažování o vzorku v kvalitativním výzkumu je, že se obracíme tam, kde se děje to, co nás zajímá.“ (Novotná, Špaček a Šťovíčková, 2019, s. 291)

4.5 Průběh sběru dat a etika výzkumu

Konkrétní část výzkumného šetření začala v dubnu 2022, kdy byli vytipovaní pracovníci úřadu práce telefonicky osloveni s žádostí o spolupráci při rozhovorech pro diplomovou práci. Byli informováni o způsobu získání informací a žádný z oslovených respondentů spolupráci neodmítl. Rozhovory proběhly osobně na kontaktních pracovištích během měsíce června 2022 a jejich průběh byl bezproblémový. Délka rozhovoru se pohybovala mezi třiceti až padesáti minutami. Po ukončení rozhovoru byly kompletně přepsány do počítače.

Prakticky u každého výzkumu je třeba se věnovat i etickým otázkám, zvláště u výzkumů, které se zabývají člověkem a jeho působením ve společnosti. Dle Hendla je třeba se zabývat otázkou zachování soukromí účastníků výzkumu, před prováděním rozhovorů by měli respondenti mít dostatek informací o průběhu a cílech výzkumného šetření, anonymizaci dat a souhlasit s případným nahráváním. (Hendl, 2008)

Výzkumné šetření této diplomové práce ctí výše uvedená pravidla, účastníci byli informováni o průběhu sběru dat a o skutečnosti, že nebudou zveřejňována data, která by umožnila identifikaci účastníků výzkumu. Před zahájením rozhovoru byl každý respondent dotázán, zda

souhlasí s nahráváním rozhovoru a až po odsouhlasení byl spuštěn záznamník na mobilním telefonu.

4.6 Analýza získaných dat

„Kvalitativní analýza je uměním zpracovat data smysluplným a užitečným způsobem a nalézt odpověď na položenou výzkumnou otázku.“ (Hendl, 2008, s. 223)

Technikou, která je využita v tomto výzkumném šetření, je kódování. Je to jeden z analytických postupů, který využíváme pro zpracování informací z rozhovoru. Před samotným kódováním je možné využít segmentace, což je rozčlenění textu na jednotlivé části, se kterými se následně pracuje, různě se přeskupují, seskupují a mohou se i porovnávat napříč analyzovanými texty rozhovorů. To nám umožňuje hledat opakující se data a pravidelnost, zároveň to zjednodušuje práci s textem. Sama o sobě by segmentace jako technika nevedla k výsledku, neumožňuje samostatně interpretaci dat, ale její důležitost se ukazuje při kombinaci s kódováním. To je analytický postup, kdy vytvořeným segmentům přidělujeme určitý popisek – kód, slovo či slovní spojení, které je vystihuje. Informace z rozhovorů se třídí právě s využitím kódů do skupin dle společného tématu, skupinky se pojmenují a vzniká tzv. kategorie. To je pojem nadřazený kódům, který je obecnější a umožní identifikovat opakující se témata. (Novotná, Špaček a Šťovíčková, 2019)

Jak bylo již dříve uvedeno, nahrané polostrukturované rozhovory byly převedeny do psaného textu. Byly vytištěny, kódování bylo provedeno ručně a byly identifikovány následující kategorie:

Kategorie č. 1 – dospívající a volba povolání,

Kategorie č. 2 – prostředí sociálního vyloučení, rodina,

Kategorie č. 3 – škola a kariérové poradenství,

Kategorie č. 4 – další aktéři kariérového poradenství,

Kategorie č. 5 – formy podpory, postupy, techniky.

Kategorie č. 1 – dospívající a volba povolání

Z rozhovorů s respondenty vyplývá, že všichni pracují prioritně s touto věkovou skupinou. Shodují se, že se jim s mladými dobře pracuje, jejich spolupráce na setkáních v rámci besed

i individuálních konzultacích je dobrá, i když není možné toto paušalizovat. Často má vliv umístění školy na to, jak bude беседа a vzájemná spolupráce probíhat. „*Tento týden jsem zrovna měla besedu s devítkou ze základní školy z Kopidlna, to je vlastně taková vyloučená lokalita, a už je to vidět na složení té třídy, je tam více apatických dětí, které sedí, válejí se po stole, vyrušují a vykazují to, že to mají ,na háku‘.*“ (R4)

Respondenti se shodují, že generace dospívajících se o budoucnost ale většinou zajímá, nejsou k budoucnosti laxní a většinou chápou důležitost rozhodnutí ohledně vzdělávací dráhy. Jejich přístup je ovlivňován různými faktory, R3 uvádí: „*Vnímám spíš pozitivně jejich přístup k blízké i vzdálené budoucnosti, ale možná tam jako problematické vidím to přehršle informací, které ty děti a mládí dostávají a co na ně působí, a to právě může působit nějaký problém nebo roztržštěnost nebo neukotvenost a možná to i může vést k nejistotě a problému se pro něco rozhodnout.*“ Dále R3 uvádí, že informací, které mládí dostávají je opravdu hodně a musí se naučit je vnímat, z nich vybírat a filtrovat a stejně tak je to i u informací týkajících se volby povolání. I další respondenti nahlíží na dospívající a jejich vztah k budoucnosti kladně. „*Myslím, že jsou zodpovědní a při konzultacích s nimi vidím, že to dost řeší, od páté třídy často o tom uvažují, co by pro ně bylo vhodné a někteří už vědí, pak to zase změní, je to často o tom osobním nastavení.*“ (R2)

Během rozhovorů jsme se několikrát dostali k tématu, jak nahlíží jiné generace na dospívající a zda jsou dnešní mládí jiní, než byly dříve. Shodně všichni respondenti hodnotili dospívající kladně, R5 hovoří o tom, že to není žádná ztracená generace, kterou zajímají jen sociální sítě, internet a hry, jak se dnes zkratkovitě někdy uvádí. „*Myslím, že musí být zodpovědní, protože mají větší svobodu pro to rozhodování, rodiče jim často nechávají větší prostor, než měla naše generace. Hodně z nás to mělo tak, že rodiče řekli, ty půjdeš na tuhle školu a prostě přes to nejel vlak. Kdežto tady často na individuálním poradenství slychám od rodičů, ať se rozhodne sám, my to chceme nechat na ní, na něm, aby se rozhodl a byl na té škole spokojený. Protože když to tak není, tak školu nedokončí a pak nám přichází samozřejmě předčasně do evidence (uchazečů o zaměstnání).*“ (R5)

R1 uvádí, že je to generačně stále stejné, na mladé se hledí vždy kriticky. „*Určitá letargie a laxnost k tomu věku patří, ale já to vnímám tak, že je zajímavá svět okolo nich, ekologie, spravedlivá společnost, zajímají se o globální věci.*“

Zajímají se o budoucnost světa i o tu svou, R4 hovoří o tom, že mládí o budoucnosti možná přemýšlí víc, než jsme přemýšleli my. Často sice navenek nevystupují až tak uvědoměle, ale

v hlavě to mají. Jako důležité vnímá i to, že se dospívajícím a jejich volbě povolání a zaměstnání věnuje péče a čas. I mladí to vnímají pozitivně a pomáhá jim to. „*Když se jich zeptám na besedě, co říkají na volbu povolání, reagují, že je to důležité, ale že je to zároveň pro ně stres, že je potřeba si vydělat práci dost peněz a uživit se, ale zároveň uvádějí, že je to musí bavit. To je pro ně důležité. Když jim pak řeknu, že do práce budou chodit asi 40 let, tak se chytají za hlavu a vnímají, že to opravdu není legrace, že je třeba to fakt brát vážně. Uvědomují si i to, že ne vždycky skončí u jedné školy nebo u jednoho vzdělání a pak už nic, že se budou muset učit i dál, teda někteří si to uvědomují.*“

Z rozhovorů je možné vypožorovat, že respondenti vnímají dospívající kladně, vidí je jako jedince, kteří se zajímají o současnost, budoucnost i své uplatnění a zaměření studijní i pracovní dráhy. Z odpovědí je patrné, že ale takoví nejsou všichni, se kterými respondenti při své práci hovoří a kterých se kariérové poradenství dotýká. Mezi dospívajícími jsou i ti, kteří se o budoucnost zajímají méně, volba povolání pro ně není prioritou, vzdělávání není důležité.

Kategorie č. 2 – prostředí sociálního vyloučení, rodina

Velký vliv na to, jak adolescent na budoucnost nahlíží a jak k ní přistupuje, má rodina a prostředí, ve kterém vyrůstá. Pokud k dalšímu vzdělávání nemá dospívající podporu v rodině, je to vždy pro kariérové poradce problém, někdy až v rámci skupinové aktivity neřešitelný. „*Už dopředu to mají jinak, je znát, že o další škole vlastně vůbec neuvažují, nechtějí o tom přemýšlet a je to poznat i na přístupu k té besedě. Vždycky se našťěstí najde někdo, kdo reaguje a pak se někdy podaří tou interakcí a přístupem je zaujmout a oni změni přístup. Bohužel často jen na chvíli.*“ (R4) Dále hovoří o tom, že nejhorší je to u těch dětí, kde se rodiče o děti a dospívající nezajímají, nebo zajímají, ale vzdělání pro ně není důležité.

Podobně vidí i R3 problém v nepodnětném prostředí a rodině: „*Do ukončení povinné školní docházky oni vědí, že ve škole musí být, ale pak je to už na jejich volbě, a to začíná být problém, nemají pozitivní vzory a v rodině nevnímají jako běžné a dobré, že se chodí do školy, když se chodit nemusí.*“

R2 vidí velký problém v tom, že bohužel nedochází k nějaké individuální delší práci s dospívajícími, kteří jsou ohroženi sociálním vyloučením. Vše je totiž závislé na spolupráci s jejich zákonnými zástupci a tam často narazí. „*Tyhle děti a dospívající potkáme bohužel jen na těch besedách a jejich rodiče vůbec nevidíme. Na individuální konzultace chodí běžně*

s dětmi rodiče, ale to jsou v drtivé většině rodiče spolupracující, a to se bohužel netýká této skupiny mladých. Oni na besedě vše odkývnou, odnesou si materiály, ale nic z toho není.“

R1 se domnívá, že na volbu povolání má určitě vliv nejbližší prostředí a vnitřní motivace jedince. Z praxe se ukazuje, že služby úřadu práce týkající se kariérového poradenství jsou sice určeny pro širokou veřejnost, ale ta musí chtít a mít motivaci je využít. Historicky však v rodinách, které jsou vyloučené nebo jsou sociálním vyloučením ohrožené, ke vzdělávání nemají pozitivní přístup, není v rodině prioritou. Naopak, pro rodiny je finančně výhodnější dít po základní škole děti ve studiu nepodporovat, ale zapojit je do společného rodinného systému sociálních dávek. Tím pak přijdou o motivaci ke vzdělávání úplně, *„ten dospívající pak ten rodinný systém narušuje, pokud by chtěl ve vzdělávání pokračovat. Přeci nebude ráno brzy vstávat, jediný. Často tedy i pod vlivem okolí opravdu nechťejí, oni vědí, že se jako ostatní nějak protlučou, kdyžtak si k dávkám seženou nějakou práci na černo, to využívají docela hodně. Mají to prostě celkově jinak nastavené, hodnoty, potřeby, vzory, a to my nárazovou akcí nezlomíme.“*

„Oni na besedě vše odkývnou, odnesou si materiály, ale nic z toho není. Radíme jim, jak vyplnit přihlášku, na které škole je šance, že bude místo, nabízíme, že to s nimi vyplníme, ale bez efektu. Když už přihlášku podají, tak často bohužel volí špatnou školu, třeba jenom podle toho, že je v místě a nemusí na internát.“ Takto popisuje R4 spolupráci s dospívajícími ze sociálně vyloučeného prostředí a pokračuje: *„Například v Kopidlně je jediná taková škola (pozn. škola, která nabízí nižší učňovské vzdělání), zahradnická, oni si podají přihlášku tam, i když k tomu oboru nemají vůbec žádný vztah a zjistí následně, že je to vůbec nebaví a že tam nechťejí chodit.“*

S nevhodnou volbou střední školy úzce souvisí i téma předčasných odchodů ze vzdělávání. Pokud dospívající ukončí školu dříve, často nedlouho po zahájení studia, přichází jako uchazeč o zaměstnání na úřad práce. V takových případech funguje spolupráce poradců pro zprostředkování zaměstnání s poradci na oddělení poradenství a dalšího vzdělávání, nejčastěji právě s poradci informačních a poradenských středisek na tom, aby se takový adolescent vrátil, pokud to je jen trochu možné, do vzdělávacího systému.

R1 v rozhovoru výše uvedené potvrzuje, uvádí, že po domluvě a ve spolupráci s kolegy ze zprostředkování se snaží pracovat na tom, aby to dotyčný nevzdával a do vzdělávání se vrátil. Miní bohužel, že se podaří do škol vrátit jen jednotky dospívajících, kteří přišli do evidence úřadu práce po předčasném ukončení školy. *„My tu o tom s nimi mluvíme, nabídka učilišť bohužel ale není valná, nižších učňovských oborů už vůbec. Když po velkém hledání najdeme něco, co by je bavilo, tak to padne kvůli internátu, kam nechťejí, rodina začne řešit, že ten intr*

něco stojí, že tam budou muset dojíždět, že musí mít s sebou jídlo a věci a to nechtějí. Většina těchto dospívajících nechce z toho svého přirozeného prostředí, které znají.“ (R1)

„Já se často ptám těch dospívajících, kteří přijdou s neukončenou školou k nám do evidence, jak vypadá nyní, když do školy nechodí, jejich normální, standardní den, jak vypadá jejich režim. Holky říkají, že prostě dopoledne poklidí, pak přijdou po škole mladší sourozenci, udělají s nimi úkoly, jdou na hřiště nebo ven, večer poklidí. Zapadnou do toho rodinného stereotypu, zapojí se do chodu rodiny a té to vyhovuje. Kluci mluví o tom, že s něčím doma kdyžtak pomůžou, jdou ven.“ Tak popisuje R5, co se dozvídá při individuální konzultaci. Dále uvádí, že bohužel tito mladí mají s problémy ukončenou povinnou školní docházku, špatný prospěch, jejich cesta je proto často jen na nižší učňovské obory nebo do zaměstnání jen na pomocné práce. Oni si ani s tím vyučením ani bez něho nevydělají žádné velké částky, proto jim chybí motivace jak ke vzdělávání, tak k oficiálnímu zaměstnání. Protože jsou stále v domácím prostředí, které to učení často nepodporuje a je tam určitý vzorec života – evidence, dávky, příležitostně práce na černo, o návratu do školy spíše neuvažují.

R3 na otázku, jak se daří návraty dospívajících do vzdělávání, pokud ho předčasně ukončí, uvádí: *„My považujeme za úspěch i jednotlivosti, když se podaří, jsou to důležité pokroky v jejich životě a na každém takovém jedinci záleží.“*

Kategorie č. 3 – škola a kariérové poradenství

Kromě rodiny a okolí dospívajícího má velký vliv na volbu vzdělávání a budoucího zaměstnání škola. Úroveň kariérového poradenství na školách je různá, také složení skupin zainteresovaných osob a systém, jakým kariérové poradenství na školách probíhá, se na základních školách liší.

R3 uvedené tvrzení potvrzuje a uvádí, že *„některé školy využívají kromě výchovných poradců, kteří jsou na školách pravidlem, také psychology a kariérové poradce. Ti jsou však na školách stále spíše výjimkou, na financování poradců a psychologů jsou využívány evropské projekty, a proto tam je nejistota do budoucnosti.“*

R1 také popisuje situaci na školách, uvádí, že na kariérovém poradenství se podílejí výchovní poradci, preventisté, někde psychologové, ti tvoří školní středisko, kde se snaží mapovat situace dospívajících na škole. *„Velmi pomáhá, pokud jsou osvěceni učitelé na školách a do procesu kariérového poradenství se nějak samozřejmě zapojí i oni.“*

Důležité pro volbu povolání a pro orientaci na trhu práce vůbec je také to, kdy se s určitou formou kariérového poradenství na školách začíná a jak. I to je na školách různé, jak vyplývá z rozhovorů s respondenty. Na některých školách je kariérové poradenství nenásilně včleněno do výuky již od prvního stupně, kdy si děti v rámci běžných předmětů představují různá povolání a profese, kdo co dělá a co musí umět pracovník na určitých pozicích.

Že určitá forma kariérového poradenství ale na všech školách probíhá potvrzuje R5: *„Určité poradenství probíhá na všech školách, i když kvalita a rozsah jsou různé, ale probíhá, protože oni prostě ty věci řešit musí, doba i rodiče si to žádají, služby tohoto typu, a od školy se to přirozeně očekává. Souvisí to i s trendy v kariérovém poradenství, kdy jako ideální se jeví, aby kariéroví poradci působili na každé škole, pracovalo by se více i na osobnosti dětí, sociálních dovednostech, které jsou pro život důležité.“*

U většiny respondentů byla během rozhovorů zmíněna jako negativní skutečnost, že ze základních škol často vymizelo pracovní vyučování. Vnímají rozvoj technického myšlení a zručnosti jako důležité, bohužel skutečně na mnoha základních školách „dílny a kuchyňka“ chybí.

R2 konkrétně říká, že: *„pracovní výchova ve školách velmi chybí. Jsou to předměty, kde se mohou blýsknout ty děti, které mají v jiných předmětech špatné známky a zde se ukáže, že jsou manuálně šikovní a konečně mohou mít příležitost vyniknout.“*

„Setkáváme se s tím, že někde jsou dílny a pracovní vyučování úplně vyřazené a je to obrovská chyba, protože tím přijdou o možnost seznámit se s manuální ruční a technickou prací ty děti, které nemají moc možností poznat toto v rodině,“ potvrzuje řečené i R2 a dodává, že by bylo vhodné pracovní činnosti doplnit i exkurzemi, které by dospívajícím přiblížily technické obory i s ohledem na očekávané změny pracovního trhu.

Respondenti se v rozhovorech shodují, že škola by neměla být jen o letopočtech a memorování informací, ale že se děti a dospívající potřebují dobře orientovat v životě, připravit se na situace, které budoucnost přinese. Je třeba být připraveni i na nestandardní situace, doba covidu, dálkové výuky a ztráty sociálních kontaktů ukázala, jak důležité je věnovat ve škole čas i věcem, které přímo nesouvisí s výukou předmětů.

„Děti a dospívající jako by ztratili nějakou jistotu bezpečí a určité předvídatelnosti budoucnosti. Ze dne na den zůstali doma, ztratili sociální kontakty, přišli o kroužky, koníčky..., někdy teď slyšíme na konzultacích velmi silné příběhy, kdy děti vypadli z toho, co jim naplňovalo volný

čas, skončili se sportem, i vrcholoví mladí sportovci, a najednou neví, co se životem, budoucností, mají psychické problémy, úzkosti, sociální fobie a změnil se jim pohled na to, co chtějí v budoucnosti dělat.“ Tak popisuje aktuální situaci R5 a dodává, že to právě úzce souvisí i s kariérovým poradenstvím a školami celkově.

R3 si uvědomuje, stejně jako ostatní respondenti, že kariérové poradenství na úřadech práce zdaleka nestačí. „Je určitě třeba pracovat s volbou povolání co nejdříve, besedy a konzultace na úřadu jsou pro mladé fajn, ale nemohou stát samostatně, je třeba aby se navazovalo na něco, co dospívajícím dá škola, v osmé a deváté třídě už je pozdě. Je důležité využít různých předmětů pro předávání informací, které s tematikou souvisí, tam vidím budoucnost kariérového poradenství na školách – prostupnost, aby to vplulo přirozeně do výuky, předmětů už od prvního stupně.“

Také R4 se domnívá, „že je určitě třeba začlenit do výuky kariérové poradenství a volbu povolání už dříve, například ve formě sebepoznávání, motivačních her, etiky a snažit se v rámci běžných předmětů představovat různé profese. Na konci základky už je pozdě, tam by dospívající měli mít už situaci zmapovanou a spíše už konkretizovat a řešit svoje představy a přání.“

Z vyjádření respondentů je patrné, že vnímají jako nutné, aby děti a dospívající dostali informace alespoň rámcově na všech školách podobné a včas, pak by bylo možné ještě lépe na besedách a individuálních konzultacích na úřadu práce pracovat konkrétněji, jít více do hloubky, jak vypadá konkrétní trh práce, nabídka škol atd.

Kategorie č. 4 – další aktéři kariérového poradenství

Kromě úřadů práce a škol se na kariérovém poradenství podílí i další instituce a organizace. V rozhovorech jsou respondenty zmiňovány především pedagogicko – psychologické poradny, neziskové organizace, nízkoprahová zařízení a sociální pracovníci různých organizací a institucí.

Dle R2 je zapojení institucí do kariérového poradenství široké, i když se někdy může zdát, že daná činnost přímo s kariérovým poradenstvím nesouvisí, určitě dítě či dospívajícího ovlivňuje, někam ho v životě posouvá a směřuje. „Kromě pracovníků škol – učitelů, výchovných poradců, školních psychologů, preventistů a pracovníků úřadu práce – zprostředkovatelů, poradců, kariérových poradců, jsou to určitě i neziskové organizace a nízkoprahová centra, kde nabízí dětem a dospívajícím možnost trávení volného času, doučování, prostor pro učení a dělání

domácích úkolů, celkově aby netrávili volný čas na ulici nebo jen zavření doma. Je tam osvěta protidrogová, napomáhá řešit alkohol, šikamu, jezdí po školách, a to může pomoci podchytit spoustu negativního. Může to být právě cesta pro ty děti a dospělé ohrožené sociálním vyloučením poznat něco jiného a nasměrovat se správným směrem.“

R4 vnímá, že neziskové organizace přinášejí k dospívajícím pozitivní příklady. *„Pokud s dospívajícími pracuje kromě školy a institucí i někdo, kdo na svém příkladu může ukázat, že to něco funguje, tak to je asi ideální, to na mladé určitě platí. Také může významně pomoci ten, koho ta rodina dlouhodobě zná a má na ně pozitivní vliv.“*

R1 popisuje situaci podobně, uvádí, že různé doprovody a poradenství dělají neziskové organizace, které pracují s konkrétní cílovou skupinou. Vidí jasný kladný přínos neziskového sektoru, *„je to správná cesta, individuální, cílená a dostane se často právě díky tomu až k jádru, do rodiny, do přirozeného prostředí.“*

Z rozhovorů jasně vyplývá, že přes neziskové organizace a nízkoprahová zařízení je možné nakontaktovat ty děti a dospívající, kteří by chtěli, ale přirozené nejbližší prostředí a rodina jim to neumožňuje, nepodporuje je. Respondenti to vidí jako cestu, jak zkusit těmto konkrétním jedincům dát šanci, nabídnout jim směr a pomocnou ruku k řešení budoucnosti. Výstižně smysl neziskových organizací v kontextu kariérového poradenství a volby povolání vystihl R1: *„Oni jsou vlastně překladačelé toho systému, oni přibližují a vysvětlují většinový systém těm jednotkám, které jsou na okraji.“*

Dalším zmiňovaným aktérem jsou pedagogicko – psychologické poradny. Ty spolupracují se školami, ale prioritně se zabývají diagnostikou dětí a dospívajících a pro časové vytížení se kariérovému poradenství věnují, dle zkušeností respondentů, spíše okrajově. Věnují se prioritně dětem a dospívajícím s poruchami učení, problémy v chování a vývoji osobnosti.

Kategorie č. 5 – formy podpory, postupy, techniky

Velkou část odpovědí respondenti věnovali popisu toho, jak s cílovou skupinou konkrétně pracují, jaké techniky využívají a co se v praxi osvědčilo. Z povídání také vyplynulo, jaké z technik a postupů považují za vhodné pro dospívající ohrožené sociálním vyloučením. Velmi zajímavé a potěšující bylo velké zaujetí a zájem o obor a práci s cílovou skupinou, které z povídání kariérových poradců bylo více než patrné.

Kariéroví poradci na úřadech práce rozlišují poradenství na skupinové a individuální. V rámci skupinového poradenství pracují se třídou, standardně s devátými ročníky, ale je snaha přidávat dle kapacitních možností pracovišť besedy i s osmými ročníky.

Besedy se nejčastěji konají v prostoru Informačních a poradenských středisek na úřadech práce. *„U některých škol, pokud není možné, aby třídy dojezly k nám, vyjíždíme za nimi. Máme ale zkušenost, že je lepší, když děti změní prostředí a přijedou za námi. Nemají pak takový pocit jako že jsou ve vyučování, nevnímají tam takový vliv školy, nezvoní na přestávky a my lépe využíváme toho, co nám naše prostory a vybavení nabízí.“* (R3)

R1 uvádí, že je důležité upravit besedy tak, aby to bylo pro mladé zajímavé, snaží se využívat různé internetové stránky, které se zabývají volbou studia a povolání. K práci využívají často pomůcky, aby byly besedy interaktivní. *„Využíváme různé motivační karty, karty povolání, kdy člověk jen nemluví, ale objevují se tam hodně i obrázky a zapojuje se tak více druhá mozková hemisféra.“*

R5 popisuje práci během besedy krátce takto: *„Standardně k nám chodí devátáci, snažíme se samozřejmě poskytovat nějaké všeobecné i konkrétní informace, ale pak je to i o tom, a to především, abychom je nějak nastartovali na ten proces přemýšlení o výběru střední školy. Konkrétně v Hradci jim dáváme ochutnávku Hollandova testu profesní orientace, dále základní test osobnosti, kde jim vysvětlujeme jednotlivé typy osobnosti a oni vyhodnocují, jaký typ osobnosti jsou oni.“*

Důležitost oddělit besedy pro dospívající od školy potvrzují všichni respondenti. *„Vždycky jim říkám, že nejsem učitelka, nebudu je hodnotit. To, co je jejich dílo, co si zažijí, si zapamatují lépe než informace předané frontální výukou. Osvědčují se aktivity, které vycházejí ze hry, práce ve skupinách, ve dvojicích. Máme k využití pracovní listy nebo hru jako Bingo zaměřenou na sebepoznání, pak hry podporující komunikaci.“* (R2)

Nedílnou součástí náplně práce kariérových poradců úřadu práce jsou individuální konzultace. Na ty se dostávají dospívající přes učitele ve škole, přes rodiče, kteří se dozvědí o službách kariérového poradenství například z rodičovských schůzek, a poté také jsou na individuální konzultace zaměřené na kariérové poradenství zváni dospívající, kteří předčasně ukončí školu a stanou se uchazeči o zaměstnání.

V rámci těchto sezení se využívají také pomůcky, testy, R5 ale uvádí: „*To nejdůležitější na kariérovém poradenství je dle mého rozhovor s tím dospívajícím, doplňující informace dostaneme často od rodiče, ale základ je to, co se dozvíme během povídání.*“

Také R4 hovoří o důležitosti rozhovoru. „*V individuálech máme možnost využití testů, pracovních listů, ale hodně sázíme na rozhovor, tam se dozvíme to důležité, co by nám mohlo napovědět... Před tím, než ten dospívající přijde, tak vlastně nevím, co bude, mám nachystané hromádky s materiály a technikami, které někdy využiji a někdy ne, podle toho, kdo přijde a podle okolností. Je to neodhadnutelné dopředu, ale o to je ta práce hezčí.*“

Celkově je možné říct, že v rámci individuálních konzultací jsou postupy všech respondentů podobné. Pracují s určitou jednoduchou osobní a sociální anamnézou, informacemi o škole, zálibách a zájmech, hovoří o tom, jak dospívající tráví běžný den, čemu se věnuje po škole, co hraje za hry atd. Ve výsledku nikdy nedoporučují konkrétní školu, ale zjišťují zaměření, co by chtěl, ale zároveň i určitě nechtěl dělat. Doporučují zaměření, určité směřování, ale konkrétní školu si musí vybrat dospívající sám. Vždy doporučují navštívit dny otevřených dveří na školách.

Otázky v rámci rozhovoru s respondenty se také významně zaměřovaly na práci s dospívajícími ohroženými sociálním vyloučením. Hovořili jsme o tom, jestli je práce s touto skupinou jiná a je třeba využívat jiné techniky a postupy. Z rozhovorů vyplývá, že u skupinových aktivit, kde jsou ve větší míře zastoupeni dospívající ohrožení sociálním vyloučením, je nutné besedy tomu přizpůsobit. Na takových besedách se méně využívají složitější testy, ale „*využíváme hravé a interaktivní formy, hry, ty často dokážou rozvázat jazyk, dobře fungují i na prolomení bariéry a seznámení, naladění. U této skupiny obzvlášť je nutné nestavět se do pozice jako učitel, ale mluvit s nimi jako rovný s rovným, to docela funguje.*“ (R4)

R3 uvádí: „*Je třeba počítat s tím, že tyhle mladá často nemají vzory v rodině a pozitivní přístup ke vzdělání, takže jakákoliv metoda, která je dokáže do rozhovoru o vzdělávání vtáhnout a zaujmout je, je dobrá. Bohužel se někdy stává, že k nám na besedu ze školy přijdou devátáci, ale některé žáky, kteří ve škole zlobí, za trest učitelé nechají ve škole a k nám je nevezmou. Úplně naopak, než by bylo potřeba. Je to cílová skupina, ke které se potřebujeme dostat, nakontaktovat se na ni.*“

R5 ve shodě s ostatními respondenty uvádí, že tito dospívající bývají vůči autoritám a dospělým málo komunikativní, nevěří jim, chybí jim podněty. Proto doporučuje používání spíše

jednodušších technik a praktických metod, protože tito jedinci budou pak, po ukončení základní školy, spíše směřovat k nějakému praktickému povolání. K využití tedy jsou podnětové karty, praktické listy, kratší verze testů, které je možné vyplňovat společně, aby to pro ně bylo zvládnutelné. Jsou to techniky a metody, které je pomohou rozmluvit a ukázat jim možnosti, kam mohou po základní škole směřovat.

4.7 Shrnutí výzkumného šetření

Hlavním cílem výzkumného šetření této diplomové práce bylo zjistit, jaký vliv má prostředí na rozhodování o volbě dalšího vzdělávání u dospívajících ohrožených sociálním vyloučením, popsat možnosti kariérového poradenství s touto cílovou skupinou a motivace a bariéry, které rozhodování dospívajícího ovlivňují. S využitím rozhovorů bylo zjištěno, že prostředí, ze kterého dospívající pocházejí a které na ně celé dětství působí, ovlivňuje jak pohled těchto jedinců na budoucnost, tak má velký vliv na jejich pohled na důležitost a volbu dalšího vzdělávání. Pomocí informací od respondentů bylo možné pokusit se zmapovat kariérové poradenství s dospívajícími a s konkrétní cílovou skupinou, aby bylo možné porovnat, zda jsou mezi běžnou populací dospívajících a dospívajícími ohroženými sociálním vyloučením nějaké rozdíly. Dalším poznatkem bylo, že prostředí sociálního vyloučení velmi výrazně ovlivňuje motivaci mladých k dalšímu vzdělávání, a to negativně, velkou bariérou je nepodnětné prostředí a nedostatek pozitivních vzorů v rodině a nejbližším okolí.

Při zpracování dat z rozhovorů bylo využito metody kódování a byly identifikovány následující kategorie:

Kategorie č. 1 – dospívající a volba povolání

Kategorie dospívající a volba povolání představila pohled kariérových poradců na dospívající celkově, pojednává o významu budoucnosti pro ně a pohledu adolescentů na volbu povolání a kariérové poradenství. Respondenti se shodují, že generace dospívajících se většinou o budoucnost zajímá a chápou důležitost svého rozhodnutí ohledně budoucí vzdělávací a pracovní dráhy. Z rozhovorů je však patrné, že je i část mladých, kteří jsou ke své budoucnosti a vzdělávání laxní.

Kategorie č. 2 – prostředí sociálního vyloučení, rodina

Kategorie prostředí sociálního vyloučení a rodina se věnuje právě této laxní skupině dospívajících. Z informací od respondentů je patrné, že prostředí a rodina jsou tím, co nejvíce

ovlivňuje vztah k dalšímu vzdělávání a pohled adolescentů na budoucnost. Kategorie popisuje vliv prostředí, historie rodiny a dlouhodobé závislosti na sociálních dávkách. Je zřejmé, že dospívajícím z prostředí sociálního vyloučení chybí motivace, podpora k dalšímu vzdělávání a pozitivní vzory, kterými by se mohli inspirovat při řešení své budoucnosti.

Kategorie č. 3 – škola a kariérové poradenství

Třetí kategorie představuje kariérové poradenství na školách. Popisuje aktuální situaci, zmiňuje dobré příklady z praxe. Z vyjádření respondentů je patrné, že pro děti a dospívající je nezbytné, aby byly informace k volbě povolání a kariérovému poradenství do výuky na základních školách implementovány co nejdříve, ideálně již na prvním stupni. Využít je možné běžné předměty a informace je dobré předávat formou her, sebepoznávání a představování různých profesí v rámci výuky.

Kategorie č. 4 – další aktéři kariérového poradenství

Čtvrtá kategorie zachycuje další aktéry kariérového poradenství. Informuje, že kromě úřadů práce a škol jsou ještě další instituce a organizace, které se na kariérovém poradenství a volbě povolání více či méně podílí. Významný kladný vliv na dospívající může, dle respondentů, mít v kontextu vnímání budoucnosti, neziskový sektor. Jsou to organizace, které svým zaměřením na specifické cílové skupiny mohou sanovat nepodnětné prostředí a mohou přinášet pozitivní vzory.

Kategorie č. 5 – formy podpory, postupy, techniky

Poslední kategorie popisuje formy podpory, postupy a techniky, které respondenti využívají a osvědčily se v praxi. Jedná se o techniky pro skupinové a individuální poradenská setkání a v rámci rozhovorů došlo ke zmapování technik a postupů, které dle kariérových poradců nejlépe fungují pro skupinu dospívajících ohrožených sociálním vyloučením. Jsou to techniky, které napomáhají pochopení důležitosti vzdělávání, vedou ke zlepšení komunikace a představují možnosti, které budoucí studium nabízí.

Tato diplomová práce se snaží popsat situaci dospívajících ohrožených sociálním vyloučením, prostředí, ve kterém vyrůstají a kariérové poradenství. Nalézt odpovědi na otázky, jaké mají kariéroví poradci zkušenosti s cílovou skupinou, jak vidí možnosti dalšího vzdělávání, motivaci či bariéry, které dospívajícím ohroženým sociálním vyloučením mohou komplikovat volbu budoucího povolání a vstup do vzdělávání po ukončení základní školy. Dále se snaží nastínit

možnosti, které cílové skupině dospívajících kariérové poradenství nabízí. Práce si kladla za cíl nalézt odpovědi na výzkumné otázky uvedené v empirické části diplomové práce.

První výzkumná otázka „Jak respondenti hodnotí přístup dospívajících ohrožených sociálním vyloučením k volbě vzdělávání a budoucího povolání?“ se snažila zjistit stav, jak ho vnímají respondenti, tedy zkušenosti respondentů s cílovou skupinou v porovnání s ostatními dospívajícími. Z odpovědí respondentů jasně vyplývá, že přístup adolescentů, kteří pocházejí ze sociálně exkludovaného prostředí je tímto prostředím ovlivněn, mladí ze sledované cílové skupiny přistupují často ke své budoucnosti laxně, bez zájmu o vzdělání a budoucí povolání, nepovažují je za důležité.

Druhá výzkumná otázka „Co nejvíce ovlivňuje motivaci a přístup ke vzdělávání dospívajících ohrožených sociálním vyloučením?“ se snaží zmapovat důvody, proč je, dle kariérových poradců úřadu práce, přístup jedinců z cílové skupiny ke vzdělávání takový, jaký je. Z odpovědí respondentů je patrné, že přístup ke vzdělávání a motivace mladých ohrožených sociálním vyloučením k řešení své budoucnosti jsou velmi ovlivněny rodinou a nejbližším okolím mladých. Prostor sociálního vyloučení neposkytuje dospívajícím dostatek pozitivních vzorů, rodiče a nejbližší dospělí z okolí jedinců cílové skupiny často nepracují, pobírají sociální dávky a vzdělání a volbě povolání nepřikládají důležitost, mladé ve vzdělávání nepodporují. Pokud dospívající ze sociálně znevýhodněného prostředí po základní škole ve vzdělávání pokračuje, často bohužel končí s učením předčasně, nedokončí školu a přichází na úřad práce jako uchazeč o zaměstnání.

Třetí výzkumná otázka „Jaké nástroje a postupy je možné využít v rámci kariérového poradenství u práce s dospívajícími ohroženými sociálním vyloučením?“ se snažila nalézt odpovědi na to, co všechno je možné při práci s jedinci z cílové skupiny využít. Co vše je možné dělat pro to, aby se náhled na vzdělávání a volbu povolání dospívajících z cílové skupiny změnil. V rámci této výzkumné otázky byly popsány organizace a instituce, které se kariérovým poradenstvím zabývají a byla snaha nastínit možnosti, ale i limity kariérového poradenství. Respondenti popisovali své konkrétní zkušenosti s cílovou skupinou z individuálních a skupinových aktivit, využívané metody a pomůcky.

Závěr

Cílem této diplomové práce bylo popsat a analyzovat situaci dospívajících, kteří na konci základní školy řeší vstup do dalšího vzdělávání a volbu budoucího povolání. Diplomová práce představuje kariérové poradenství v kontextu sociálního vyloučení, kromě popisu bylo jejím záměrem i zmapovat možnosti vzdělávání, volby povolání a kariérového poradenství v České republice prioritně u skupiny dospívajících, kteří jsou ovlivněni prostředím sociální exkluze z pohledu pracovníků úřadu práce. Pro výzkumné šetření bylo využito polostrukturovaných rozhovorů s vybranými kariérovými poradci úřadu práce.

Teoretická část diplomové práce se snažila nastínit téma osobnosti adolescenta, jeho psychický, fyzický a sociální vývoj, popsala složitost prostředí sociálního vyloučení a vysvětlila pojmy, které s problematikou sociální exkluze úzce souvisí. V neposlední řadě se věnovala zmapování kariérového poradenství, popsala, pro koho je služba určena a jaké instituce poradenství poskytují.

První kapitola teoretické části se věnovala dospívání. Představila složitost období hlavně rané adolescence, konkrétněji popsala tělesný vývoj a rozvoj osobnosti se zaměřením na sociální a psychologické hledisko této fáze vývoje jedince. Zaměřila se na prostředí rodiny a školy v kontextu vývoje osobnosti a socializace, protože právě rodina a škola ovlivňují, dle dostupných zdrojů, dospívajícího v tomto období nejvíce.

Druhá kapitola se zabývala sociálním vyloučením jako pojmem, který souvisí s vývojem společnosti a velmi ovlivňuje jedince i rodiny, které jsou za sociálně vyloučené považovány. Kapitola se zaměřila i na pojmy, které se sociální exkluzí úzce souvisí, na sociálně vyloučeného jedince ve školském systému, na sociální znevýhodnění z pohledu zákona a na další faktory, které adolescenta ohroženého sociální exkluzí ohrožují a ovlivňují. Část kapitoly je věnována vzdělávání a vzdělání v souvislosti s prostředím sociálního vyloučení a předčasným odchodům dospívajících ze škol, které také se složitým sociálním prostředím souvisí.

Třetí kapitola popsala kariérové poradenství a základní termíny, které jsou důležité pro komplexní pohled na problematiku volby vzdělávání, povolání a přípravy dospívajících na budoucnost. V rámci kapitoly jsou vymezeny pojmy jako povolání, zaměstnání, kariéra, kariérový poradce. Velká část poslední kapitoly teoretické části byla věnována institucím, které toto specifické poradenství poskytují, snaží se představit činnost kariérových poradců ve školství a ve veřejných službách zaměstnanosti.

Empirická část diplomové práce si kladla za cíl zjistit vliv prostředí na rozhodování o volbě dalšího vzdělávání u skupiny dospívajících ohrožených sociálním vyloučením, popsat motivace a bariéry, které dospívající ovlivňují a zmapovat možnosti kariérového poradenství s touto cílovou skupinou. Výzkumné šetření mělo kvalitativní charakter a bylo využito polostrukturovaného rozhovoru. Pro získání odpovědí na výzkumné otázky, které jsou popsány v empirické části této diplomové práce, byly jako určitá osnova rozhovoru využity tazatelské otázky. Rozhovory byly nahrány, následně přepsány do písemné podoby a s využitím kódování byly identifikovány kategorie, které pomohly nalézt odpovědi na výzkumné otázky. Dle autorky diplomové práce byl cíl výzkumného šetření splněn.

Empirická část diplomové práce ukázala, že respondenti výzkumného šetření považují volbu dalšího vzdělávání a povolání u dospívajících za důležitou. Mladí se o svoji budoucnost po ukončení základní školy většinou zajímají, ale právě prostředí sociálního vyloučení má negativní vliv na vnímání potřebnosti vzdělávání. Přístup k řešení budoucnosti u jedinců z cílové skupiny je často laxní, chybí jim motivace, pozitivní vzory a podpora z rodiny a okolí k dalšímu vzdělávání. Z rozhovorů bylo patrné, že jako jednu z cest ke změně vnímání důležitosti této problematiky dospívajícími ohroženými sociálním vyloučením vidí respondenti v začlenění forem kariérového poradenství do výuky již na prvním stupni základní školy. Dalším nástrojem ke změně je využití všech aktérů, kteří se na kariérovém poradenství podílí. Respondenti kladně hodnotili možnosti a práci všech zúčastněných organizací a institucí, pro autorku bylo překvapivé zjištění určitého potenciálu do budoucnosti v možnostech výraznějšího využití neziskového sektoru v rámci kariérového poradenství pro sociálně vyloučené dospívající. Z odpovědí respondentů je patrné, že při práci s cílovou skupinou je třeba počítat s odlišným, zjednodušeným přístupem, využíváním spíše praktických metod a jednoduchých technik, které povedou k odstranění problémů v komunikaci a nedůvěry vůči autoritám a dospělým.

Autorka z odpovědí respondentů vnímala potřebu rozšíření služeb kariérových poradců napříč institucemi. Tam vnímá prostor pro využití sociálních pedagogů. Pro činnosti, které souvisí s kariérovým poradenstvím na školách v rámci školních poradenských středisek, na úřadech práce v odděleních poradenství a dalšího vzdělávání a informačních a poradenských střediscích, i v dalších organizacích a v neziskovém sektoru, je absolvent oboru sociální pedagogika, dle názoru autorky, dostatečně kvalifikován.

Limity diplomové práce vnímá autorka především v tom, že výzkumné šetření staví na osobních výpovědích respondentů. Ty mohou být ovlivněny subjektivním vnímáním, nedostatkem pracovních zkušeností nebo naopak dlouhodobým působením v oboru a s tím spojeným zkresleným pohledem na určité skutečnosti. I přes uvedené limity však považuje autorka diplomovou práci za přínosnou. Práce mapuje současný stav kariérového poradenství u cílové skupiny v kontextu konkrétního složitého sociálního prostředí, i když v uvedených tématech nezachází do větší hloubky. Informace získané od respondentů a popsané v této diplomové práci mohou vyvolávat další otázky a otevírat prostor pro hledání odpovědí a dalších možností, které kariérové poradenství a práce s dospívajícími ohroženými sociálním vyloučením nabízí.

Seznam použitých zdrojů

Knížní zdroje

BARTOŇOVÁ, Miroslava. *Strategie ve vzdělávání žáků se sociálním znevýhodněním se zřetelem na romské etnikum v počátečním vzdělávání*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2009. 223 s. ISBN 978-80-210-5103-4.

BERANOVÁ, Eva et al. *Metodický průvodce výchovného poradce: [praktické náměty pro výchovné a kariérové poradce na základních školách]*. Praha: Raabe, ©2014. [133] s. Dobrá škola. Výchovný a kariérový poradce; 3. ISBN 978-80-7496-090-1.

ERIKSON, Erik H. *Dětství a společnost*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2002. 387 s. ISBN 80-7203-380-8.

FELCMANOVÁ, Lenka a kol. *Katalog podpůrných opatření: dílčí část: pro žáky s potřebou podpory ve vzdělávání z důvodu sociálního znevýhodnění*. 1. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015. 358 stran. Ostatní odborné publikace. ISBN 978-80-244-4655-4.

GAVORA, Peter. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Překlad Vladimír Jůva a Vendula Hlavatá. 2., rozš. české vyd. Brno: Paido, 2010. 261 s. ISBN 978-80-7315-185-0.

HANSEN, Ellen. *Kariérové poradenství: příručka pro země s nízkými a středními příjmy*. Vyd. 1. Praha: Dům zahraničních služeb MŠMT, Národní agentura pro evropské vzdělávací programy, 2007. 109 s. ISBN 9

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2008. 407 s. ISBN 978-80-7367-485-4.

HIRT, Tomáš, ed. a JAKOUBEK, Marek, ed. *"Romové" v osidlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. 414 s. ISBN 80-86898-76-8.

Kariérový rozvoj na pracovišti: průzkum služeb kariérového poradenství pro zaměstnané osoby. Praha: Dům zahraničních služeb MŠMT pro Centrum Euroguidance, 2009. 127 s. ISBN 978-80-87335-06-2.

KALEJA, Martin. *Determinanty edukace sociálně vyloučených žáků z pohledu speciální pedagogiky*. Vyd. 1. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2014. 247 s. ISBN 978-80-7464-544-0.

KALEJA, Martin. *(Ne)připravený pedagog a žák z prostředí sociální exkluze*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Fakulta veřejných politik, 2015, 109 s. ISBN 978-80-7510-160-0.

KOHOUT, Karel. *Obecná pedagogika*. Rozšířené a doplněné vydání. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2018. 170 stran. ISBN 978-80-7452-137-9.

KOŠŤÁLOVÁ, Helena a CUDLÍNOVÁ, Markéta. *Praktický průvodce kariérového poradce pro 21. století*. První vydání. Praha: Evropská kontaktní skupina, 2015. 55 stran. ISBN 978-80-87993-01-9.

KREBS, V. a kol., 2015. *Sociální politika*. 6. vyd. Praha: Wolters Kluwer. ISBN 978-80-7478-921-2

KŘÍŽ, Jaroslav, Zdeněk SVOBODA, Jaroslav VETEŠKA, Kristýna VOLFOVÁ a Ladislav ZILCHER. *Edukace jako nástroj prevence sociální exkluze v Ústeckém kraji*. Praha: Česká andragogická společnost, 2021, 202 s. ISBN 978-80-907809-0-3.

LAŠEK, Jan. *Komponenty sebehodnocení pubescentů*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005, 133 s. Acta Universitatis Reginaehradecensis. Facultas paedagogica. Paedagogica et psychologica. Supplementum. ISBN 80-7041-103-1.

MACEK, Petr. *Adolescence*. 2., upr. vyd. Praha: Portál, 2003. 141 s. ISBN 80-7178-747-7

MAREŠ, Petr. *Faktory sociálního vyloučení*. 1. vyd. Praha: VÚPSV, výzkumné centrum Brno, 2006. 41, 5 s. ISBN 80-87007-15-8.

MASLOW, Abraham Harold. *O psychologii bytí*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2014. 317 s. ISBN 978-80-262-0618-7.

MUHIČ, Jasmin et al. *Kariérové poradenství v České republice: zpráva o stavu v roce 2010*. Praha: Dům zahraničních služeb pro Centrum Euroguidance, 2011. 93 s. ISBN 978-80-87335-29-1.

NAVAROVÁ, Sylvie. *Rozvoj kariérového poradce*. Praha: Raabe, 2019, 131 s. Dobrá škola. Výchovné a kariérové poradenství. ISBN 978-80-7496-440-4.

NAVRÁTIL, Pavel a kol. *Romové v české společnosti*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2003. 223 s. ISBN 80-7178-741-8.

NAVAROVÁ, Sylvie a LANCOVÁ, Markéta. *Diagnostika v kariérovém poradenství*. Praha: Raabe, [2019], ©2019. 162 stran. Dobrá škola. Výchovné a kariérové poradenství; 2. ISBN 978-80-7496-405-3.

NOVOTNÁ, Hedvika, ed., ŠPAČEK, Ondřej, ed. a ŠTOVÍČKOVÁ, Magdaléna, ed. *Metody výzkumu ve společenských vědách*. Vydání první. Praha: FHS UK, 2019. 495 stran. ISBN 978-80-7571-025-3.

PEAVY, R. Vance. *Sociodynamické poradenství: konstruktivistická perspektiva*. Praha: Dům zahraniční spolupráce pro Centrum Euroguidance, 2013. 274 s. ISBN 978-80-87335-55-0.

PÝCHOVÁ, Silvie et al. *Kariérové poradenství na každý pád*. Praha: Wolters Kluwer, 2020. 110 stran. Řízení školy. ISBN 978-80-7598-604-7.

ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem: [vývojová psychologie]: přepracované vydání*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2006, ©2004. 390 s. ISBN 80-7367-124-7.

SVOBODA HOFERKOVÁ, Stanislava a PELCÁK, Stanislav. *Budoucí časová perspektiva pubescenta*. Vydání první. Hradec Králové: Gaudeamus, 2015. 153 stran. Recenzované monografie. ISBN 978-80-7435-630-8.

SVOBODOVÁ, Dagmar. *Profesní poradenství: vybrané kapitoly*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2015. 160 s. Psyché. ISBN 978-80-247-5092-7.

ŠAFRÁNKOVÁ, Dagmar. *Pedagogika*. 2., aktualizované a rozšířené vydání. Praha: Grada Publishing, a.s., 2019. 368 stran. Pedagogika. ISBN 978-80-247-5511-3.

ŠVAŘÍČEK, Roman a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007. 377 s. ISBN 978-80-7367-313-0.

TOUŠEK, Ladislav et al. *Labyrintem zločinu a chudoby: kriminalita a viktimizace v sociálně vyloučených lokalitách*. Vydání 1. Brno: Doplněk, 2018. 217 stran. Společensko-ekologická edice; svazek 27. ISBN 978-80-7239-340-4.

TRHLÍKOVÁ, Jana. *Prevence a intervence předčasných odchodů ze středních škol: příručka opatření*. Vydání první. Praha: Národní ústav pro vzdělávání, školské poradenské zařízení

a zařízení pro další vzdělávání pedagogických pracovníků, 2015. 97 stran. ISBN 978-80-7481-104-3.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Vyd. 2., dopl. a přeprac. Praha: Karolinum, 2012, 531 s. ISBN 978-80-246-2153-1.

VOSMIK, Miroslav. *Inkluze a kariérové poradenství*. Praha: Raabe, [2018], 102 s. Dobrá škola. Inkluzivní vzdělávání. ISBN 978-80-7496-357-5. 78-80-904005-2-8.

VUORINEN, Raimo, ed. a WATTS, A. G., ed. *Politiky celoživotního poradenství: postupující práce: zpráva o práci Evropské sítě politik celoživotního poradenství v letech 2009-2010: stručná zpráva*. [Praha: s.n., 2011]. 27 s. ISBN 978-80-86856-67-4.

ZÍKOVÁ, Tereza a kol. *Bedekr sociálním znevýhodněním pro učitele základní školy*. 1. vyd. V Plzni: Západočeská univerzita, 2011. 183 s. ISBN 978-80-261-0053-9.

Internetové zdroje

COMMISSION OF THE EUROPEAN UNION. *Joint Report on Social Inclusion*. Brussels: Council of the European Union [online]. 2001 [cit. 2022-06-11]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/employment_social/soc-prot/soc-incl/15223/part1_en.pdf.

EVROPSKÝ SOCIÁLNÍ FOND ČR. Analýza sociálně vyloučených lokalit. In: *Evropský sociální fond ČR* [online]. 2015 [cit. 2022-06-22]. Dostupné z: <https://www.esfcr.cz/mapa-svl-2015/www/index2679.html?page=1>.

EVROPSKÝ SOCIÁLNÍ FOND ČR. Podpora informačních a poradenských středisek Úřadu práce ČR. *Evropský sociální fond ČR* [online]. 2021 [cit. 2022-06-02]. Dostupné z: https://www.esfcr.cz/projekty-opz/-/asset_publisher/ODuZumtPTtTa/content/podpora-informacnich-a-poradenskych-stredisek-uradu-prace-cr

MAREŠ, Petr, SIROVÁTKA, Tomáš, Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluzie) – koncepty, diskurz, agenda. In: *Sociologický časopis/ Czech Sociological Review* [online]. 2008 [cit. 2022-06-22]. Dostupné z: <https://sreview.soc.cas.cz/pdfs/csr/2008/02/03.pdf>

NÁRODNÍ SOUSTAVA POVOLÁNÍ. Kariérový poradce – povolání. *Národní soustava povolání* [online]. 2017 [cit. 2021-12-01]. Dostupné z:

<https://nsp.cz/hledat?type=workUnit&q=kari%C3%A9rov%C3%BD%20poradce>

OECD. European Commision. In: *Career guidance: A handbook for policy makers* [online].

2004. [cit. 2022-02-07]. Dostupné z: https://www.oecd-ilibrary.org/employment/career-guidance_9789264015210-en

ÚŘAD PRÁCE ČESKÉ REPUBLIKY. Informační a poradenské středisko. *Úřad práce České republiky* [online]. 2020 [cit. 2022-01-15]. Dostupné z:

<https://www.uradprace.cz/web/cz/informacni-a-poradenske-stredisko-2>

Vyhláška č. 72/2005 Sb., o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních. In: *Zákony pro lidi* [online]. © AION CS, s.r.o. 2010–2022

[cit. 2022-09-14]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2005-72>.

Zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti. In: *Zákony pro lidi* [online]. © AION CS, s.r.o.

2010–2022 [cit. 2022-09-03]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-435>.

Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon). In: *Zákony pro lidi* [online]. © AION CS, s.r.o. 2010–2022

[cit. 2022-09-11]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-561?text=561%2F2004>.

ZAPLETALOVÁ, Jana. Vývoj kariérového poradenství. In: *Vývoj kariérového poradenství v ČR* [online]. 2018 [cit. 2021-12-06]. Dostupné z: <https://docplayer.cz/104810216-Vyvoj-karieroveho-poradenstvi-v-cr-phdr-jana-zapletalova-zlin-2018-unor.html>

Příloha

Příloha A – rozhovor s respondentem R4

TO 1: Co podle Vás znamená *dospívající ohrožený sociálním vyloučením či sociálně znevýhodněný dospívající*?

My se s nimi setkáváme při besedách, jsou to žáci, kteří pochází z vyloučených lokalit nebo rodin, kde se jim nikdo moc nevěnuje. Tam často nefungují rodiče. Tento týden jsem zrovna měla besedu s devítkou ze základní školy z Kopidlna – to je vlastně taková vyloučená lokalita, a už je to vidět na složení té třídy, je tam více apatických dětí, které sedí, válejí se po stole, vyrušují a vykazují to, že to mají „na háku“.

TO 2: Jak mladí, bez ohledu na prostředí, ze kterého pocházejí, přistupují k řešení budoucnosti, k volbě vzdělávání a dalšího povolání?

Myslím si, že dneska ti mladí, ti osmáci a deváťáci, ač tak zpočátku nevypadají, tak na těch besedách reagují, je vidět, že o tom tématu volby povolání a budoucnosti přemýšlí, že si tu důležitost dost uvědomují. Mám pocit, že o tom více přemýšlí, i víc, než jsme přemýšleli my. Rozhodně to není zkažená generace bez zájmu, oni sice často navenek nevystupují až tak uvědoměle, ale mají to v té hlavě. Takovou mám zkušenost z besed. Pomáhá i to, že jim někdo ten čas na toto téma věnuje, my jsme neměli tuhle možnost v mládí, a to jim dost pomáhá, to je fajn. Když se jich zeptám na besedě, co říkají na volbu povolání, reagují, že je to důležité, ale že je to zároveň pro ně stres, že je potřeba si vydělat práci dost peněz a uživit se, ale zároveň říkají, že je to musí bavit. To je pro ně důležité. Když jim pak řeknu, že do práce budou chodit asi 40 let, tak se chytají za hlavu a vnímají, že to opravdu není legrace, že je třeba to fakt brát vážně. Uvědomují si i to, že ne vždycky skončí u jedné školy nebo u jednoho vzdělání a pak už nic, že se budou muset učit i dál, teda někteří si to uvědomují.

TO 3: Co a kdo, dle Vašeho názoru, ovlivňuje dospívající při volbě dalšího vzdělávání?

Určitě rodina, hlavně rodiče, prostě to nejbližší okolí. Pokud nemají ty mladí nějaký slušný pozitivní vzor ve svém okolí, je to těžké. Trochu určitě i škola, třídní učitel, kamarádi a spolužáci.

TO 4: Jak ke své budoucnosti a dalšímu vzdělávání přistupují dospívající ohrožení sociálním vyloučením?

Často s nezájmem, bohužel. Když se jich zeptám, jestli ví, proč jsou tady, tak odpoví, abych věděl, kde budu pak hledat tu práci, až půjdu sem na pracák. Už dopředu to mají jinak, je znát, že o další škole vlastně vůbec neuvažují, nechtějí o tom přemýšlet a je to poznat i na přístupu k té besedě. Vždycky se naštěstí najde někdo, kdo reaguje a pak se někdy podaří tou interakcí a přístupem je zaujmout a oni změni přístup. Bohužel často jen na chvíli.

TO 5: Jak ovlivňuje prostředí, ve kterém dospívající vyrůstá – prostředí vykazující známky sociálního vyloučení, přístup ke vzdělání a volbě povolání?

To prostředí působí hodně. Na individuální konzultace tyhle mladí nechodí, bohužel. Tam nám přijdou ty aktivní, kteří budoucnost řeší nebo ti, kteří přijdou na popud rodičů a mají zájem něco řešit. Jsou to ti, kteří mají dobré známky a řeší, na jakou střední školu jít, nebo děti, kde to vypadá s ohledem na známky na učňák, ale ta rodina to chce řešit a zajímá se. Nejhorší je to u těch dětí, kde se rodiče o ně nezajímají, nebo zajímají, ale vzdělání pro ně není důležité. Když už přihlášku podají, tak často bohužel volí špatnou školu, třeba jenom podle toho, že je v místě a nemusí na internát. Například v Kopidlně je jediná éčková škola, zahradnická, oni si podají přihlášku tam, i když k tomu oboru nemají vůbec žádný vztah a zjistí následně, že je to vůbec nebaví a že tam nechtějí chodit. Tyhle mladé potkáme bohužel jen na těch besedách nebo se tu objeví jako neúspěšní studenti nějakého učňáku, který předčasně opustili a přicházejí do evidence jako uchazeči o zaměstnání.

TO 6: Jakým způsobem ovlivňuje toto prostředí předčasné odchody ze škol?

Velmi, u této skupiny dospívajících je obrovské procento těch, kteří odejdou ze školy ještě během prvního pololetí. Přijdou na úřad jako uchazeči o zaměstnání, v těchto případech, po domluvě s kolegyněmi ze zprostředkování a ve spolupráci s nimi, se snažíme pracovat na tom, aby to nevzdávali a do systému vzdělávání se vrátili. V jednotkách případů se to i podaří.

TO 7: Jakým způsobem je možné, dle Vašeho názoru, předčasným odchodům ze vzdělávání předcházet, jak je řešit?

Myslím, že je potřeba řešit volbu budoucí školy, povolání a kariérové poradenství vůbec během celé základní školy. Je určitě třeba začlenit do výuky kariérové poradenství a volbu povolání už dříve, například ve formě sebepoznávání, motivačních her, etiky a snažit se v rámci běžných

předmětů představovat různé profese. Na konci základky už je pozdě, tam by dospívající měli mít už situaci zmapovanou a spíše už konkretizovat a řešit svoje představy a přání. Z našeho pohledu by tedy bylo dobré dostat děti na besedy na úřad práce dřív než na konci základní školy, a především dostat sem právě ty děti, kde rodina a okolí nefunguje.

TO 8: Kdo všechno, dle Vašeho názoru, pracuje s dospívajícími v kontextu volby dalšího vzdělávání? Jaké subjekty a instituce se na práci s touto skupinou mladých podílejí a jak mezi sebou spolupracují?

Nejvíce školy, poradenská centra a střediska, neziskovky a nízkoprahová zařízení a samozřejmě my, úřady práce. Spolupráce je myslím různá v různých lokalitách, u nás je to dobré, spolupracujeme s výchovnými poradci na školách, setkáváme se, předáváme si informace. Přístup škol je hodně rozdílný, jsou školy, kde to kariérové poradenství umí, sami se vzdělávají, s dětmi hodně pracují, využívají školního psychologa, dělají různé testy. Někde moc nejedou, ale celkově se ta situace asi zlepšuje, učitelé se snaží, vidíme, že děti na besedách nebo konzultacích už dost věcí znají ze školy. Ale myslím, že ty vyloučené, tam, kde jsou ty vzorce zakořeněné, ani ten učitel nemá šanci něco moc změnit, i když je i s rodiči částečně v kontaktu. Pokud s dospívajícími pracuje kromě školy a institucí i někdo, kdo na svém příkladu může ukázat, že to něco funguje, tak to je asi ideální, to na mladé určitě platí. Také může významně pomoci ten, koho ta rodina dlouhodobě zná a má na ně pozitivní vliv.

TO 9: Můžete popsat Vaši agendu, pracovní postupy, nástroje a aktivity, které využíváte při práci s dospívajícími?

Pracuji na úřadu práce, na IPS (Informační a poradenské středisko) se školami, jak ve skupinách, tak i s mladými při individuálních konzultacích, mojí cílovkou jsou hlavně mladí z osmých a devátých tříd a studenti středních škol, taky dospívající nezaměstnaní. Pracujeme i s rodiči těchto mladých, pokud o to stojí.

TO 10: Jaké konkrétní aktivity využíváte při práci s dospívajícími ohroženými sociálním vyloučením?

Často využívám komunikační hru – Koho jste dnes potkali, když jste šli ráno sem? Co ty lidi dělají? Jaké vzdělání na tu práci potřebují? Jdou třeba kolem nemocnice k nám, tak mluvíme o té pestrosti povolání, že v nemocnici nejsou jen zdravotní sestry a doktoři ale ještě spousta dalších profesí i nezdravotnických... Představte si, že ta nemocnice je vaše a máte jí zprovoznit, co všechno, jakými profesemi musíte zabezpečit? Snažíme se interaktivní, zážitkovou formou

jim informace předávat. Snažíme se, aby to nebylo nudné, využíváme k tomu co jde, hodně práce ve skupinkách. V individuálech máme možnost využití testů, pracovních listů, ale hodně sázíme na rozhovor. Tam se dozvíme to důležité, co by nám mohlo napovědět. Před tím, než ten dospívající přijde, tak vlastně nevím, co bude, mám nachystané hromádky s materiály a technikami, které někdy využiji a někdy ne, podle okolností. Je to neodhadnutelné, ale o to je ta práce hezčí.

Pro ty, kteří jsou z ohroženého prostředí, využíváme hlavně hravé formy a interaktivní, ty často dokážou rozvázat jazyk, dobře fungují i na prolomení bariéry a seznámení, naladění. U této skupiny obzvlášť je nutné nestavět se do pozice jako učitel, ale mluvit s nimi jako rovný s rovným, to docela funguje. Je třeba ty techniky a přístupy přizpůsobit tak, aby tomu rozuměli, volit to jednodušší.

TO 11: V čem shledáváte limity své práce s dospívajícími ohroženými sociálním vyloučením?

Že ten přístup ke vzdělávání, a hlavně důležitosti vzdělávání, je celkem tragický. Je to jistě běh na dlouhou trať. Těžko jednorázovou akcí přetlačíme dlouhodobý vliv nepracující rodiny. Pokud to je v té rodině, tak je to složité, pokud nevidí žádnou motivaci, žádný důvod. V určitých lokalitách a rodinách je zvyk, že se nepracuje a chodí se pro dávky. Oni na besedě vše odkývnu, odnesou si materiály, ale nic z toho není. Radíme jim, jak vyplnit přihlášku, na které škole je šance, že bude místo, nabízíme, že to s nimi vyplníme, ale bez efektu.